

OSMANLI İDARESİNDE KIBRIS'TA EKMEKÇİ ESNÂFI (HABBÂZ) VE FAALİYETLERİ

ALİ EFDAL ÖZKUL*

Giriş

Kıbrıs adasında esnaf teşkilatı ile ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Söz konu çalışmalar ya doğrudan esnaf teşkilatı hakkında bilgi vermekte ya da dolaylı olarak araştırmanın içerisinde esnaftan bahsetmektedirler. Kıbrıs'taki esnaf ile ilgili çalışmaları içerisinde bilgi veren araştırmacılar arasında Ronald C. Jennings¹, M. Akif Erdoğan², Mehmet Demiryürek³ ve Ali Efdal Özkul⁴ bulunmaktadır. Ancak Kıbrıs ile ilgili araştırma yapan araştırmacılar *habbâz* (ekmekçi) esnafı ile ilgili olarak çalışmalarında çeşitli özgün bilgi vermelerine karşın hiçbirisi sadece ekmekçi esnafı ile ilgili özel bir araştırma yapmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma Kıbrıs'ta faaliyet gösteren ekmekçi esnafı ile ilgili ilk çalışma olma özelliğini de taşımaktadır.

* Prof. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Lefkoşa/KKTC, Mersin 10 Türkiye, aliefdal.ozkul@neu.edu.tr

¹ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York 1993, s. 314-318.

² Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Kıbrıs Adası'nda Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları Üzerine", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım 2000*, II (2000), Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa 2000, ss. 245-264; Mehmet Akif Erdoğan, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar," *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul 2003, ss. 211-221.

³ Mehmet Demiryürek, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII, 45 (2009), ss. 13-42; Mehmet Demiryürek, "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 66 (2013), ss. 17-42; Mehmet Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi (1750-1850)*, Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkarlar Odası Yayını, Lefkoşa 2011.

⁴ Ali Efdal Özkul, "Tradesmen and Their Products in 18th Century in Ottoman Cyprus", *Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture*, Ed. Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, ss. 197-199; Ali Efdal Özkul, "XVIII. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Çangarlık", *Tarihin İçinden*, Ed. M. Akif Erdoğan, IQ Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 508-512; Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, Dipnot Yayınları, Ankara 2010.

Osmanlı Devleti adayı 1571 yılında fethetmesiyle birlikte burada kendi sistemini kurmaya başlamıştır. Osmanlı ülkesinde esnaf teşkilatı dolayısıyla *habbâz* (ekmekçi) teşkilatı ile ilgili uygulamaların benzerlerini Kıbrıs'ta da görmek mümkündür. İlgili çalışmada Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta faaliyet gösteren *habbazân* esnafının daha iyi anlaşılabilmesi için adadaki esnaf teşkilatının yapısı ile ilgili de bilgi verilecektir. Bu arada çalışmada adadaki un değirmenleri, hububat özellikle buğday, fırınlar ve diğer unlu ürünler üretenler hakkında da çeşitli bilgilere değinilecektir.

Osmanlı toplumundaki ortak ideal ve çıkarları olan toplum gruplarının benzer biçimde teşkilatlanmasının bir örneği olan esnaf teşkilâtı, askerler haricindeki bütün şehirli nüfusu, kendi bünyesinde örgütlemiştir. Bu teşkilât, aynı zamanda şehrin ekonomik ve ticarî hayatında önemli bir yere sahiptir.⁵ Bir başka deyişle şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilgili herhangi bir alanda örgütlenmiş uzmanların oluşturduğu gruplardır.⁶ Esnaf teşkilatında genellikle aşağıdan yukarıya çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı, ustabaşı, esnaf kethüdası ve esnaf şeyhi silsilesi yaygındır.⁷ Kıbrıs'ta da olduğu gibi Ankara, Bursa, Konya ve Kayseri gibi kentlerde çoğunlukla esnaf önderlerine Kethüda denilmekteydi.⁸ Sicillerden öğrenildiği kadarıyla, Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ta yaklaşık 100 civarında zanaat grubu faaliyet göstermekteydi. Bu zanaat dalları incelendiğinde, hemen hemen hepsinde adadaki gayrimüslim ve Müslim halkın karışık olarak çalıştıkları görülür.⁹ Osmanlı esnafının genellikle her çeşit gıda mal üretimi ve hizmeti için ayrı birimler halinde teşkilatlandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim aynı esnaf grubuna aitmiş gibi görünen birçok esnafta bu görülmektedir. Örneğin unlu mamuller ile uğraşan ekmekçi, börekçi, çörekçi ve simitçi esnafı gibi.¹⁰ Dolayısıyla Kıbrıs adasında da unlu ürünlerle uğraşan esnaf dalında ekmekçiler, peksimetçiler, çörekçiler, börekçiler, simitçiler vb. yer alırken bunlarla iş birliği içinde bulunan değirmenci, oduncu, fırıncı vb. esnaf dalları bulunmaktadır.

⁵ Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. XIV, Ankara 2002, s. 253.

⁶ Mehmet Genç, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken İstanbul 2000, s. 293.

⁷ Demirel, "Osmanlı Esnafı", s. 253.

⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.123; Demiryürek, "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı", s. 16.

⁹ Özkul, "Tradesmen and their Products", s.197-199.

¹⁰ İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, VII-VIII, 1988, s. 291.

1. Lefkoşa'da Faaliyet Gösteren Ekmekçiler

Ekmek İlk Çağlardan itibaren birçok millet veya uygarlık tarafından kullanılmıştır. Mısırlılar, Sümerler ve Yahudiler ilk kullananlar arasında sayılabilir. Romalılar ilk mayalı ekmeği üreten ve bu ekmekleri büyük fırınlarda pişiren topluluklardan birisi idi. Böylece çarşılarda açılan fırınlar sayesinde Romalı fırıncılar seri üretime geçen ilk meslek gruplarından birini oluşturdular.¹¹ Bilindiği üzere *habbâz*, ekmek üretim işiyle uğraşanların dâhil olduğu sınıfın adıdır. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ekmeğin çok önemli bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Temel tüketim maddelerinden birisi olduğu için ekmekte meydana gelecek herhangi bir olumsuzluk toplumu birçok yönden etkileyebileceğinden dolayı bu işi yapan ekmekçiler, sıkı bir denetim altında tutulurlardı. 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyıl başlarında Tarsus'ta gelişme gösteren esnaf dallarından birisi de ekmekçi esnafı idi.¹²

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Kıbrıs adasında ekmekçilere, işleyecekleri buğday eşit ve belli aralıklarla verilmekteydi. İstanbul'da buğday ekmekçilere haftalık eşit olarak dağıtılmaktaydı.¹³ Ayrıca *habbâz* esnafı içerisinde faaliyet gösteren gayrimüslim ekmekçi ustaları da olabileceği için adada faaliyet gösteren ekmekçilerden İslâmî usullere göre ekmek yapmaları da talep edilirdi.¹⁴ Müslüman veya gayrimüslim ekmekçiler bazı durumlarda anlaşarak ortaklaşa birlikte ekmek üretip satmaktadırlar.¹⁵

Osmanlı ülkesinin Kahire gibi bazı bölgelerinde halk kendi evlerinde ekmek yaptığı için çok fazla fırın bulunmamaktadır. Buna karşın İstanbul ve Kıbrıs gibi yerlerde halkın evlerinde fırınları bulursa bile en azından şehir merkezlerinde fırınlardan ekmek satın aldıkları un dağıtımından anlaşılmaktadır.¹⁶ Sicildeki özel-

¹¹ Mehmet Demirtaş, *Osmanlı'da Fırıncılık*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 12-14.

¹² Songül Ulutaş, "Sanayileşme Sürecinde Geleneksel Osmanlı Üretim sektörü: Tarsus Örneği (1839-1856)", *Millî Folklor*, 27/105, 2015, s. 61.

¹³ Mehmet Ali Beyhan, "Some Records on Price Controls in Istanbul at the Beginning of the 19th Century", *Living in the Ottoman Ecumenical Community*, Ed. Vera Costantini, Markus Koller, Brill, Leiden-Boston 2008, s. 133.

¹⁴ *KŞS*, 17/28-4. (Kıbrıs/Lefkoşa Şer'i Sicil. Burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atfalarda bu yol izlenmiştir.)

¹⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, s. 318.

¹⁶ Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahirî Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 91,105; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler Zanaatkarlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16-18. Yüzyıllar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 125.

likle merkezi yerlerin dışında yaşayanların tereke kayıtları incelendiğinde içlerinde ekmek üretimi ile ilgili eşyaların olduğu da görülmektedir. Lefkoşa sicilindeki 25 Ekim 1847 tarihli hükümde Omorfa'nın Pedre köyünden ölen Molla Mustafa oğlu Ali'nin vârisleri arasında paylaşırlan terekesi incelendiğinde içerisinde 1 kuruş değerinde 2 adet fırın küreği, 5 kuruş değerinde 2 adet ekmek tahtası ve 6 kuruş değerinde 1 adet hamur teknesi bulunmaktadır. Bu tür örnekleri artırmak mümkündür.¹⁷

İstanbul'da faaliyet gösteren fırınlar gibi Kıbrıs'taki fırınlar da gayrimüslimler (Rumlar, Ermeniler) ile Müslümanlar tarafından işletilmekteydiler. Hatta İstanbul'da Ermenilerin ekmekçilikte önemli oldukları iddia edilmektedir.¹⁸ Bu durum sicillerden anlaşıldığı kadarıyla adanın merkezi Lefkoşa'da da söz konusudur. Yukarıdakilerden farklı olarak Güler, Sinop'ta ekmekçilik sanatını yapanların Müslüman olduklarını belirtmektedir.¹⁹

Lefkoşa'da faaliyet gösteren ekmekçi esnafının tatil günleri bulunduğu ve bunun yıllara göre farklılık gösterdiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. 1594 yılı kayıtlarından ekmekçilerin Salı gününü tatil ilân etmelerine karşılık, merkezî yönetim bayat ekmek satılmasını istemediğinden, bunu kabul etmemiştir.²⁰ Oysa sicildeki 12 Ocak 1610 tarihli kayıttan Lefkoşa'da faaliyet gösteren ekmekçilerin Salı günleri tatil yapmaları ve ellerinde bulunan bayat ekmekleri tüketmeden yeni ekmek yapmamaları için uyarıldıkları anlaşılmaktadır.²¹ Kömürcüyan ise İstanbul'da fırın işleten esnafın çoğunun, ekmekçi ustalarının ise tamamının Ermeni olduğunu ileri sürerek tatil günü olarak Cuma ve Pazarı işaret etmektedir.²² Bilindiği üzere Pazar gayrimüslimlerin Cuma günü ise Müslümanların tatil günü olarak kullanılmaktaydı. Bu durum da bizlere İstanbul'da ekmekçi esnafının gayrimüslim ve Müslümanlardan oluştuğunu düşündürmektedir. Ancak İstanbul'daki ekmekçi ve fırıncı esnafının büyük çoğunluğunun Ermeni olduğu ile ilgili bilgiye Demirtaş

¹⁷ KŞS, 41/111-1.

¹⁸ Demirtaş, *Osmanlı'da Fırıncılık*, s. 74-75; Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul Manzavaları, (1553-1839)*, sad. Dursun Gülek, Timaş Yayınları, İstanbul 1998), s. 85; Sarkis Sarraf Hovhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s. 22.

¹⁹ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1/2 (Güz 2000), s. 129-130.

²⁰ Erdoğan, "Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları Üzerine", s. 247 vd.

²¹ KŞS, 3/11-4; Jennings, *Christians and Muslims*, s. 318.

²² Erenya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 17, 65.

katılmamaktadır. Demirtaş, İstanbul'daki fırıncı ve ekmekçi esnafının Müslüman ve gayrimüslimlerden oluştuğunu ancak bu esnaf içerisinde Ermenilerin çoğunlukta olduğu fikrine katılmadığını belirtmektedir.²³ Kıbrıs adasında ise aşağıda da bahsedileceği üzere her iki topluma mensup ekmekçiler adada faaliyet göstermektedirler.

Lefkoşa'da faaliyet gösteren esnaftan alınacak ihtisap vergisinin miktarlarını gösterir liste incelendiğinde ekmekçilerin on beşer para ödeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca söz konusu listede Değirmenlik'de bulunan *âsiyâbdan* aylık 110,5 kuruş, Lapta köyünde bulunan *âsiyâbdan* aylık 12,5 kuruş, Filaso köyünde bulunan değirmenlerden aylık 15 kuruş ve adanın diğer kazalarında çalışan değirmenlerden, aylık 1,5 kuruş vergi alınacağı belirtilmiştir (20 Kasım 1827).²⁴

Bazı durumlarda mahalleli bir fırınla veya ekmekçi ile anlaşarak belirli bir süre o fırından/ekmekçiden kendilerine ekmeği üretmesini talep etmekteydiler. Haziran-Temmuz 1594 tarihli kayıttan Lefkoşa'nın Aya Keşano Mahallesi'nden Pavli'nin ekmeği yapmak için sermaye olarak 12 altın aldığı anlaşılmaktadır. Aynı tarihli bir başka mahkeme kaydında ise bu sefer Aya Luka Mahallesi halkı kendilerinden 16 altın sermaye parası alan ekmekçiyi söz verdiği ekmeği yapmadığı için şikâyet etmektedirler.²⁵ 28 Temmuz 1610 tarihli belgeden ise Aya Luka Mahallesi ahalisinin üç yıl boyunca mahalle halkına ekmeği yapmak için üç bin akçe karşılığında Yasef veled-i Karagöz ile anlaşmaları öğrenilmektedir.²⁶ Sicildeki bir başka hükümde ise, ekmekçi taifesinden Mustafa Beşe ibn-i Mehmet, Kıbrıs muhassılına, her gün yeteri kadar ekmeği vereceği ve bu ekmeği Mağusa kapısındaki el-Hâc Hüseyin'in fırınında yapacağı sözünü vermiştir.²⁷ Söz konusu belgede muhassılın adı verilmemiş ise de, kaydın tarihi 1159 yılı Saferinin yirmisi (14 Mart 1746) olduğuna göre, bu yıldaki Kıbrıs muhassılı Abdullah Paşa ve mütesellimi ise el-Hâc Ali Ağa olmalıdır. Ayrıca ilgili kayıttan ekmekçi esnafının yanında bir de fırıncı esnafı olduğu açıklanmaktadır. Benzer bir kayıttan ise bu sefer ekmeği verdiği ekmeğin bedelini talep etmektedir. İlgili belgede Ekmekçi Loizo Beylerbeyi Ahmet Paşa'ya verdiği ekmeğin bedeli 11.160 akçeyi Ahmet Paşa'nın ölmesi üzerine Paşa'nın mirasından almıştır (Ağustos 1634).²⁸

²³ Demirtaş, *İstanbul'da Fırıncılık*, s. 75-76.

²⁴ KŞS, 33/36-1.

²⁵ Jennings, *Christians and Muslims*, s. 317.

²⁶ KŞS, 3/133-8; Jennings, *Christians and Muslims*, s. 316.

²⁷ KŞS, 17/28-5.

²⁸ KŞS, 4/64-1; Jennings, *Christians and Muslims*, s. 318.

28 Haziran 1724 tarihinde Lefkoşa Şer'i Sicil defterine kaydedilen belgede Lefkoşa'da ekmekçi esnafının isim listesi ve unlu mamullerin fiyat listesi bulunmaktadır. Bahsi geçen kayıta Lefkoşa'da ekmekçilik yapan Müslümanlar olarak *habbâzan* Kethüdası Mehmet (Ekmekçi başı Mehmet bin Abdullah²⁹), el-Hâc Recep, el-Hâc Durmuş, Abdülkerim Beşe, gayrimüslimlerden ise Menail, İstavrino, Filipo ve Petri zimmilerin adları yazılı bulunmaktadır. Söz konusu yılda kethü-daları Mehmet'in başkanlığında Lefkoşa'da faaliyet gösteren ekmekçi esnafında toplam 8 kişinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca verilen narhın ise yaklaşık olarak bir aylık olduğu yani Zilkade ayının ilk gününe kadar geçerli olduğu ve ilgili tarihte tekrar fiyatların ayarlanacağı belirtilmiştir.³⁰ Yine belgede 22 Temmuz 1724 tarihinde ekmeğin hammaddesi olan unun ve unun hammaddesi bulunan *a'lâ* (kaliteli) buğdayın 5 *kafız*inin³¹ 15 para olduğu da kaydedilmiştir.

31 Ocak 1739 tarihinde verilen narh kaydına göre Lefkoşa'daki ekmekçiler Ekmekçi Hüseyin Beşe ibn-i Süleyman ve Mustafa ibn-i Mehmet, el-Hâc Durmuş ibn-i Ramazan, Hacı Yanni veled-i Filipo, Topal Hüseyin ibn-i Abdullah, Petri ibn-i Anastati, Yorgi veled-i Bagati, Hristofi veled-i Petri, el-Hâc Recep, Abdülkerim ve Çirkako'dur.³² H. 1152 (1739-40) yılında ekmekçilere verilen narh kaydında Lefkoşa'daki fırınlarda ekmekçilik sanatını işleyen 14 ekmekçinin listesi de verilmektedir. Bu belgeye göre gayrimüslim ekmekçiler Ekmekçi başı Yorgi, Hacı Yanni, Çirkako, Luizi, Çirkako, Ruso, Hristodolo, Bali ve Piyeri Müslümanlar ise Hüseyin Beşe, Topal Hüseyin, Yeniçeri İsmail, Esir Mehmet ve Mustafa'dan oluşmaktaydı.³³ Her iki liste karşılaştırıldığında az da olsa farklılıkların olduğu görülmektedir. Lefkoşa sicilindeki 9 Mayıs 1741 tarihli belgeden Lefkoşa'nın Baş Mahallesi'nden Şişman Hacı Yanni'nin Ekmekçi başı olarak tayin edildiği öğrenilmektedir.³⁴

29 Eylül 1742 tarihli bir alacak davası kaydında Yarık Hacı Hasan Ağa ibn-i İsmail'in, Ekmekçi Yorgi veled-i Bagati'de aralarındaki hesaplardan dolayı yirmi

²⁹ KŞS, 12/12-1. (18 Eylül 1824)

³⁰ KŞS, 12/146-1.

³¹ Yaklaşık 18 kg gelen ağırlık ölçüsü olup 1 kafız=5 Kıbrıs kilesine tekabül etmektedir. Bkz. KŞS, 17/30-5.

³² KŞS, 15/76-2.

³³ KŞS, 15/106-4.

³⁴ KŞS, 15/115-3.

sekiz kuruş ile bir *zolta*³⁵ alacağı vardı. Hacı Hasan 8 kuruş ve bir *zoltadan* vazgeçerek yirmi kuruş alacağı kaldığını kayıt ettirmiştir. Bu arada Yorgi belli bir süre (9 Mayıs 1741'e kadar) Lefkoşa ekmekçilerine liderlik yapmıştır.³⁶

Ekmekçi dükkânları ve ekmek pişirilen fırınlar genellikle narh kayıtlarının içerisinde geçmektedir. Ancak bazı durumlarda mülk satışları veya çeşitli anlaşmazlıklar sırasında da söz konusu olabilmektedirler. 18 Eylül 1610 tarihinde Derviş Mehmet ile Osman bin Mahmut'un ortaklaşa fırın satın aldıkları sicile kaydedilmişti.³⁷ Lefkoşa sicilindeki bir başka kayıta ise Mustafa Halife, Orhan veled-i Emirhan adlı zimmiye bir ekmekçi dükkânını günde yedişer akçe olmak üzere üç yıllığına kiralamıştı. Ancak Mustafa Halife kararından vazgeçtiği için dükkânını geri almak amacıyla mahkemeye başvurmuştur (19 Eylül 1610).³⁸

23 Temmuz 1720 tarihli belgede Lefkoşa'nın Ömeriye Mahallesi'nden Hasan bin Memiş, Baf Kapısı haricinde bulunan ekmekçi dükkânı önünde Ali bin Mehmet tarafından bıçaklanarak öldürülmüştü.³⁹ Ayasofya Mahallesi'nden Dizdar Hasan Ağa bin Abdülkerim Sarayönü Mahallesi'nde yarı hissesine sahip olduğu ekmek fırını ile mahzenini Seyyid İsmail bin Seyyid Mustafa'ya 50 kuruşu satmıştı. İsmail Ağa fırının diğer hissesini de daha önce Şerife Ayşe bint-i Hacı Süleyman'dan satın almıştır (29 Ağustos 1745).⁴⁰

1159 yılı Muharreminin son günü (22 Şubat 1746) ekmeğe verilen narhın altında Lefkoşa'daki faaliyet gösteren ekmekçilerle çalıştıkları dükkânların adları verilmiştir. Safer Ağa dükkânında çalışan ekmekçinin dışında adı geçenler Hüseyin, Kubad Ağa dükkânında, Mehmet, Anber Ağa dükkânında, Yanni, Kirli-zâde Mustafa Ağa dükkânında, Hristofaci, kendi dükkânında, Hristodolu, dükkânın ismi belirtilmemiş, Osman Hacı Hüseyin, kendi dükkânında, Yanni, Aziz Efendi dükkânında, Hüseyin, Fetiş-zâde Hasan Ağa dükkânında Kolancı Süleyman'dır. Ekmekçi Mustafa'nın adı eski ekmekçi Derviş'in işten çıktığını gösteren belgenin içinde geçmektedir.⁴¹

³⁵ Polonya sikkesi Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 401.

³⁶ *KŞS*, 15/189-2.

³⁷ *KŞS*, 3/59-6.

³⁸ *KŞS*, 3/62-2.

³⁹ *KŞS*, 10/30-4.

⁴⁰ *KŞS*, 16/75-5.

⁴¹ *KŞS*, 17/28-4.

Lefkoşa Sicilindeki 29 Ağustos 1751 tarihli kayıta ise Lefkoşa'da ekmekçilik yapanlar ve ekmek yaptıkları mahalleler ve yerler ise şu şekildedir:

Baf kapısı haricinde Seyyid Halil, Ömeriye Mahallesi'nde Hüseyin, Mağusa kapısında Uzun Mustafa, Mehmet, ve Halil, Ömeriye Mahallesi'nde Uzun Mehmet, Yenicami Mahallesi'nde Osman, Köprübaşı'nda Usta Yanni, Acı Kostanti ve Mihail, Baş Mahallesi'nde Azastin, ve Ekmekçiabaşı Sava, Mağusa kapısında İska Mihail çalışmaktadır.⁴² Söz konusu yılda ise ekmekçilerin başının bir gayrimüslim olan Sava olduğu ve Sava'nın Lefkoşa'nın en kalabalık gayrimüslim mahallelerinden birisi olan Baş'ta (Terbiyodi) faaliyet gösterdiği öğrenilmektedir.

Lefkoşa Sicilindeki 23 Kasım 1767 tarihindeki kayıttan Ekmekçiabaşı Hacı Osman başkanlığında faaliyet gösteren ekmekçiler Ekmekçi Yerolmi zimmi, Ekmekçi Ristofi zimmi ve Ekmekçi Mustafa oldukları anlaşılmaktadır.⁴³

Daha önce de belirtildiği üzere Lefkoşa'nın çeşitli mahallelerinde ekmeklerin pişirildiği fırınların bulunduğu sicildeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sicildeki bazı kayıtlarda fırıncıbaşından bahsedilmesi böyle bir sınıfın varlığını işaret etmektedir.⁴⁴ Hatta 25 Şubat 1770 tarihli kayıta Fırıncıbaşı olan kişinin adı Ramazan bin Yusuf olduğu görülmektedir. İlgili kayıta Fırıncıbaşı Ramazan'ın bir alacak verecek davasına karıştığı anlaşılmaktadır. Adı geçen belgede vefat eden Abdi bin Mustafa'dan, oğlu Nurullah'a kalan mirastan vasisi olan Hacı Recep, Fırıncıbaşı Ramazan bin Yusuf'a 900 akçe borç vermiştir. Ramazan bu borcun 400 akçesini *vasi-yi muhtar* ölmeden ödemiştir. Kalan 500 akçeyi ise ödemediğini ispat edemeyince mahkemeden ödemesine karar verilmiştir.⁴⁵

20 Şubat 1806 tarihli sicildeki bir mülk satış belgesinde Lefkoşa'nın Arap Ahmet Paşa Mahallesi'nden Ayşe bint-i Mustafa, İbrahim Efendi ve Molla Hüseyin adlı kişiler müştereken sahip oldukları Tahtelkale Mahallesi'nde Ali ve Hristo menzilleri ve dere ile çevrili olan harap ekmek fırını yerini 350 kuruşa Acı Sava veled-i Yanni adlı zimmiye satmışlardı. Söz konusu kayıt bizlere Lefkoşa'da bulunan fırınlardan birisi hakkında bilgi vermektedir.⁴⁶

⁴² KŞS, 16/210-2.

⁴³ KŞS, 19/55-1; 18. yüzyılın ikinci yarısında Lefkoşa'da ekmekçilik yapanların isimleri için bkz. Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 155.

⁴⁴ Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 174.

⁴⁵ KŞS, 18/133-1; Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 174.

⁴⁶ KŞS, 24/137-1; Güven Dinç, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs, 1800-1839*, Yayınlanmamış Doktora Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010, s. 235.

2. Kıbrıs'ta Üretilen Unlu Ürünlerin Çeşitleri ve Değeri

Osmanlı Devleti, halkın temel gıda maddelerinden olan ve halkın sağlığını yakından ilgilendiren ekme konusunda çok titiz davranmış, ekmeğin tüketiciye kaliteli ve ucuz ulaşabilmesi için ekme fiyatlarını tespit ederken yapılacak olan masrafları bile hesaplamıştır. Böyle davranılmasının nedenleri ise, Kıbrıs'ta meydana gelen kıtlık ve kuraklık zamanlarında ekmeğin çok yüksek fiyatlarla satılmasının önüne geçmektir. Belgeler incelendiğinde Müslümanlar için özel olan Ramazan ayında ekmeğin fiyatı yeniden belirleniyordu. 28 Ramazan 1138 (30 Mayıs 1726) tarihinde Ekmekçibaşı el-Hâc Recep ve diğer ekmeçilere taze ekmeği iki akçeye satacakları konusunda narh verilmiştir. Ancak bu kayıta ekmeğin ağırlığı belirtilmemiştir.⁴⁷ Ekme fiyatlarındaki dalgalanma ve fiyatların kontrolü için yerel yöneticilerin aldıkları tedbirler üzerinde aşağıda daha geniş olarak durulacaktır.

Büyük enflasyon dönemleri hariç tutulursa, mevsime bağlı olarak değişen yiyecek maddeleri dışındakilerin narh fiyatlarında çok sık değişiklik olmadığı görülür. Mevsime bağlı olarak değişen fiyatlar ise, ekme, et, sebze ve meyvedir. Ekme fiyatları doğrudan ülkede üretilen buğday miktarına bağlı olduğundan, yeni ürün alındığında ayarlanır ve tekrar hasat yapıncaya kadar, ülkedeki buğday miktarına göre ihtiyaç duyuldukça yenilenirdi. Ancak şiddetli kış aylarında hububat azlığı olduğunda fiyatlar çoğunlukla yükselmektedir. Ülke genelinde olduğu gibi, Kıbrıs'ta da ekme fiyatı sabit tutulur, ekmeğin ağırlığı eksiltilip artırılmakla ekmeğin fiyatı belirlenirdi. Hayvansal gıdaların fiyatları da ilk ve sonbahar aylarında olmak üzere yılda iki defa belirleniyordu. Savaş, abluka, seferberlik gibi olağanüstü durumlarla kıtlık, sel, şiddetli geçen kışlar, çekirge istilâsı gibi doğal afetler yeni narh fiyatlarının verilmesini gerektiren durumlardır.⁴⁸ Kaynaklarda kurak geçen yıllarda ve çeşitli nedenlerle kıtlık olduğu zamanlarda özellikle ekmeğin fiyatının birkaç kez belirlendiğine tanık olunmaktadır.

İnsanların en temel besin maddesi olan ekme, söz konusu zaman diliminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı ilk fethettiği zamanlarda da inişli çıkışlı bir fiyat grafiği izlemiştir. Jennings, adada üretilen ekmeğin 1636'daki fiyatının 1593'ten %33 ile %43 daha yüksek olduğunu iddia etmektedir.⁴⁹ 1594 yılının Temmuz ayında 250-300 dirhemlik bir Frenk ekmeği 1 akçeye satılmaktadır. Bu ekme-

⁴⁷ KŞS, 13/57-3.

⁴⁸ Mübahat Küçüköğlü, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmelledin İhsanoğlu, IRCICA, C. I, İstanbul 1994, s. 562 vd.

⁴⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, s. 314.

ğın fiyatı Kasım 1594'te aynı kalırken, ağırlığı 235 dirheme düşürülmüştür. Temmuz 1593'te 300 dirhemlik bir somun ekmeği 1 akçeye satılırken, Kasım 1594'te ise bu ekmeğin ağırlığı 275 dirhem olmuştur. 1607 yılında 300 dirhemlik ekmeğin 1 akçeye satılmaktadır.⁵⁰ Osmanlı ülkesinin bazı şehirlerinde 1624 yılında 1 akçeye satılan ekmeğin gramajları İstanbul'da 150 dirhem, Balıkesir'de 250 dirhem, Bursa'da 200 dirhem ve Tekirdağ'da 150 dirhemdir.⁵¹ Kıbrıs'ta ise 20 Kasım 1654 tarihinde ekmeğin Kasım Beşe ile diğer ekmeğeçilere ekmeği yüz elli beşer dirheme satmaları için narh verilmişti.⁵² 1650'li yıllarda İstanbul'da da ekmeğin ağırlığının benzer olduğu ancak yüzyılın sonlarında 100-110 dirheme düştüğü kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁵³ 1726-1750 döneminde ise, ekmeğin ağırlığı Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki hâkimiyetinin ilk yıllarına göre oldukça düşürülmüştür.

Tablo 1: Ekmek fiyatlarındaki değişim (1727-1751)⁵⁴

Tarihi	Türü	Dirhemi	Fiyatı	Buğday	Kayıt No (KŞS)
25/02/1727	nân-ı azîz	90	1 a.		12/99-6
30/05/1727	nân-ı azîz	75	1 a.		12/99-6
04/07/1727	hâs etmek	125	2 a.		12/99-6
22/11/1729	nân-ı azîz	80	1 a.		13/226-2
20/03/1730	nân-ı azîz	100	1 a.		13/226-2
04/06/1730	harcî etmek	100	1 a.		13/226-1
04/06/1730	hâs etmek	150	2 a.		13/226-1
11/01/1734	nân-ı azîz	100	2 a.		14/1-2
25/03/1735	nân-ı azîz	70	1 a.	8a (un kıy.)	15/2-2
25/03/1735	hâs etmek	60	1 a.		15/2-2
03/09/1735	nân-ı azîz	90	1 a.		14/129-5
23/11/1736	nân-ı azîz	90	1 a.		14/129-6
23/11/1736	nân-ı hâs	70	1 a.		14/129-6

⁵⁰ Erdoğan, "Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları Üzerine", s. 247 vd.; Jennings, *Christians and Muslims*, 314.

⁵¹ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 138.

⁵² KŞS, 4/248-12.

⁵³ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 128-133.

⁵⁴ Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 365. Tabloda kullanılan kısaltmalar ve karşılıkları: **a**: akçe, **g**: kuruş, **kıy**: kıyye.

24/11/1737	nân-ı azîz	60	1 a.		15/103-1
24/11/1737	harcî nân-ı azîz	75	1 a.		15/103-1
31/01/1739	nân-ı azîz	125	2 a.		15/76-2
1152 (1739-40)	nân-ı hâs	120	2 a.	2p (un kıy.)	15/106-4
27/01/1743	nân-ı azîz	100	3 a.		15/168-1
27/01/1743	nân-ı harcî	110	2 a.		15/168-1
22/02/1746	nân-ı azîz	90	2 a.	6 g.	17/28-4
22/02/1746	harcî nân-ı azîz	90	2 a.		17/28-4
22/02/1746	hâs nân-ı azîz	80	2 a.		17/28-4
13/04/1746	nân-ı azîz	70	2 a.	7,5 g.	17/30-4
09/06/1746	nân ı aziz	65	2 a.	8,5 g.	17/55-1
19/10/1747	nân-ı hâs	58	2a.		17/102-2
22/12/1748	nân-ı azîz	58	2 a.		16/157-2
22/12/1748	nân-ı azîz	50 ⁵⁵	2 a.		16/157-2
26/01/1749	nân-ı azîz	76	2 a.		16/6-2
29/08/1751	nân-ı azîz	100	2 a.	5 g.	16/210-2

Yukarıdaki tabloya göre en ağır ekmeğ 150 dirheme satılırken, en hafif ekmeğ ise 50 dirheme satılmaktadır. İşin ilginç yanı ise bu ekmeğlerin ağırlıkları farklı olmasına karşın fiyatlarının genellikle aynı olmasıdır. Sicillerde, söz konusu yıllarda Lefkoşa'da kalitesi ve yapıldığı una göre *has ekmeğ*⁵⁶, *harcî ekmeğ*⁵⁷ ve her iki ekmeğe genel olarak verilen *nân-ı azîz*⁵⁸ olmak üzere iki çeşit ekmeğ geçmektedir. Sonraki yıllarda arpadan yapılan ekmeğın de bu ekmeğlerin arasına katıldığına aşığıda değinilmiştir.

Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da ekmeğçilerin ekmeğın yanında başka unlu ürünler ürettikleri de bilinmektedir. Bunlar arasında aşığıdaki Tablo II'de de görüleceğı üzere çörek, börek, kahi, peksimet, kirde, simit, tabe böreğı, nohut ekmeğı ve halka sayılabilir. 16. yüzyılda burada sayılan ürünlerin normal ekmeğten çok daha pahalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ürünleri-

⁵⁵ 1162 yılının Muharrem ayı başında (22 Aralık 1748) *nân-ı azîze*, ilk önce 58 dirhemi 2 akçe şeklinde narh verilmiş, ancak numune alındıktan sonra 50 dirhemi 2 akçe olarak değıştirilmiştir.

⁵⁶ Kaliteli beyaz ekmeğ. İstanbul'daki ekmeğ çeşitleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 121-138.

⁵⁷ Karışık ekmeğ, esmer ekmeğ

⁵⁸ Anadolu'da ekmeğ, ekmeğ ve unlu ürün çeşitleri için bkz. Suraiya Faroğhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta çağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 225-225.

nin bazılarının fiyatları ise 170 dirhemlik çörek 1 akçe, 130 dirhem kirde 1 akçe, 80 dirhem kahi 1 akçe, 80 dirhem simit 1 akçe, 60 dirhem börek 1 akçedir. 1607 yılında ise 100 dirhem hubz, 80 dirhem çakıllı hubz, 40 dirhem halka-ı beyaz ve 25 dirhem tabe böreği 1 akçeye satılacaktır.⁵⁹

Tablo 2: Ekmekçilerin Ürettikleri Ürünler ve Fiyatları⁶⁰

28 Haziran 1724 ⁶¹			7 Kasım 1725 ⁶²		
Ağırlık	Cinsi	Değeri	Ağırlık	Cinsi	Değeri
80 d	Ekmek	1a	100 d	Etmek harcî	1a
30 d	Şam Böreği	1a	90d	Nân-ı has	1a
30 d	Lokma	1a	100	Etmek	1a ⁶³
24d	Yağlı kâhî	2a	1 kıy	Dakik	6a
40 d	Börek	2a	1kıy	Şimid (simit)	8a
45 d	Nohut (çöreği)	1a	50 d	Yağlı katmer	2a
2 d	Sade yağ ile çörek	2a	-	Yağlı çörek	-
24 d	Yağlı katmer	2a	-	Yağlı halka	-
25 d	Kıymalı börek	1a	-	Yağlı lokma	-
100 d	Has halka	2a	-	Zeytin yağı	44a
1 kıy	Helva	50 a	10d	Yağsız çörek kürde	1a
60 d	Halis beyaz ekmek	1 a	90d	Yağsız halka	1a
40 d	Has halka	1 a ⁶⁴	-	Nohut çöreği	-
			40d	Sade yağlı katmer	7a
			90d/100d	Çakıl pidesi	1a
			50d	İspanaklı börek	1a
			1kıy	Helva keten	48a
			110d	Nân-ı harcî	1a ⁶⁵
			100d	Has ekmek	1a
			90d	Halka	1a ⁶⁶

⁵⁹ Jennings, *Christians and Muslims*, s. 314.

⁶⁰ Tabloda kullanılan kısaltmalar a: akçe, kıy: kıyye, d: dirhem, p: para. Tabloda verilen ürünleri ve fiyatlarını İstanbul, Bursa ve Balıkesir'dekilerle karşılaştırmak için bkz. Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 136-138.

⁶¹ KŞS, 12/146-1.

⁶² KŞS, 11/94-1.

⁶³ 24 Rebiülevvel 1138 (30 Kasım 1725).

⁶⁴ 17 Muharrrem 1137 (6 Ekim 1724).

⁶⁵ 28 Rebiülevvel 1138 (4 Aralık 1725).

⁶⁶ 3 Rebiülahir 1138 (9 Aralık 1725).

Tablo II de görüldüğü üzere Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi adada da iki çeşit ekmeğ üretilmekte ve ikisi de aynı fiyata satılmalarına karşın birisi 1724 yılı Haziran'ında 60 dirhem diğeri de 80 dirhem iken 1725 Kasım'ında 90/110 ve 80/100 dirhem ağırlığında idi. Fiyatları aynı olmasına karşın ağırlıkları gibi kaliteleri de bir değildi.

18. yüzyılın ikinci yarısındaki ekmeğ fiyatları incelendiğinde 1 paraya en yüksek 1761 yılında 325 dirhem en düşük ise 1796 Haziran'ında 60 dirhem has ekmeğ alınabilmekteydi.⁶⁷ Oysa ilgili yılda İstanbul'da ekmeğ fiyatları ciddi bir artış göstermiş ve ekmeğın ağırlığı 70 dirheme düşmüştü.⁶⁸ Aynı dönemde 1 paraya en yüksek 1771 yılında 400 dirhem ve en düşük 1796 Haziran'ında 80 dirhem *nân-ı harcî* cinsi ekmeğ satılmaktaydı.⁶⁹ Söz konusu dönemdeki buğday fiyatlarına bakıldığında ise 1 *kafiz* buğdayın en yüksek Mart 1767'de 50 para ve en düşük 1761 yılında 14-16 para olduğu görülmektedir.⁷⁰ 17. ve 18. yüzyıllarda Balıkesir'de 1 akçelik ekmeğın ağırlıkları ise 50 dirhem ile 400 dirhem arasında değişmiştir. En düşük yani 50 dirheme düştüğü yıllar 1662-63, 1763-1767 ve 1774 olmuştur.⁷¹

14 Haziran 1806 tarihli kayıтта Lefkoşa'daki fırıncı esnafı buğdayın kilesini 16 kuruştan aldıkları için yetmiş beş dirhemlik ekmeği bir paraya satabileceklerini belirtmektedirler.⁷² Fırıncı esnâfından Çakır Bayraktar, Mustafa Çavuş ve diğeri 27 Mayıs 1809 tarihinde 145 dirhem *nân-ı hâsı* 2 para ve 160 dirhem *nân-ı harcî* 2 para olacak şekilde satış yapacaklarını sicile kaydettirmişlerdi.⁷³ Ancak sicildeki kayıtlardan 16 Haziran 1809 tarihinde ekmeğ ağırlıklarının ve fiyatlarının değiştiği anlaşılmaktadır. İlgili kayıтта Fırıncı esnâfından Çakır Bayraktar, Mustafa Çavuş ve diğeri ekmeğın belirlenen gramaj ve fiyatını 65 dirhem *nân-ı hâs* 1 akçe ve 72 dirhem *nân-ı harcî* 1 akçe şeklinde açıklamışlardır.⁷⁴ Aynı yılda İstanbul'da ekmeğın (*nân-ı azîz*) ağırlığının 50 dirhem olduğu öğrenilmektedir.⁷⁵

⁶⁷ 18. yüzyılın ikinci yarısında adadaki ekmeğ ve ekmeğçilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 155-180.

⁶⁸ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 134.

⁶⁹ Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 174-175.

⁷⁰ Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 173.

⁷¹ Serdar Genç, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmeğçi Esnafı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/12, (2007/1), s. 64.

⁷² *KŞS*, 24/167-1.

⁷³ *KŞS*, 27/9-1.

⁷⁴ *KŞS*, 27/18-3.

⁷⁵ Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık*, s. 134.

24 Haziran 1810 tarihinde Ekmekçi esnâfı ile ahalinin istişareleri sonucunda 120 dirhem ağırlığındaki *nân-ı hâsın* ve 135 dirhem ağırlığındaki *nân-ı harcî*nin 2 paradan satılacağı belirlenmişti.⁷⁶ Verilen bu narhtan yaklaşık bir ay sonra 4 Ağustos 1810 tarihinde bu sefer 110 dirhem ağırlığındaki *nân-ı hâsın* ve 125 dirhem ağırlığındaki *nân-ı harcî*nin 2 paradan satılabileceği kaydedilmişti. Görüldüğü üzere ekmeğin gramajlarında 10 dirhemlik bir düşüş yapılmıştır. Yapılan bu değişikliğin nedeni olarak da buğdayın kilesinin 20 kuruşa yükselmesi olarak açıklanmaktadır.⁷⁷ 2 Kasım 1810 tarihinde ise buğdayın kilesi 22 kuruştan satıldığı için ekmeğin gramajının yine değiştiği görülmektedir. Bu sefer de has ekmeğin 100 dirheme ve *harcî* ekmeğin 110 dirhem olarak 2 paraya satılacağı.⁷⁸ 17 Nisan 1811 tarihinde ise ülkede buğday sıkıntısı olduğu belirtilmekte ve buğdayın kilesi 28 kuruşa satın alınmaktaydı. Bu nedenle ekmeğin gramajları has ekmeğin 80 dirhem ve *harcî* ekmeğin 90 dirhem olarak belirlenmişti. Ayrıca belgenin devamında adada daha önce görülmeyen arpa ekmeği de fiyatlandırılmıştır. 29 Nisan 1811 tarihli söz konusu kayıta arpanın kilesini 8 kuruştan aldığı için 90 dirhemlik *nân-ı şair* (arpa ekmeği) 1 paraya satılabileceği açıklanmıştır.⁷⁹ İlgili yılda buğday azlığı idarecileri arpa ekmeğini kullanmaya zorladığı anlaşılmaktadır. Kıtık zamanlarında arpa ekmeğine başvurulduğu kaynaklarda tesadüf edilmektedir.⁸⁰

19 Mayıs 1811 tarihinde verilen narh kaydına baktığımızda yeni mahsulün alındığını ya da adaya Anadolu'dan buğday getirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum ekmeğin gramajlarında da görülmektedir. Söz konusu tarihte has ekmeğin 120 dirheme ve *harcî* ekmeğin 130 dirheme çıkarılarak 2 paradan satılacağı bildirilmiştir. Ayrıca adı geçen kayıta 60 dirhemlik has ekmeğin ve 65 dirhemlik *harcî* ekmeğin 1 paraya satılabileceği açıklanmıştır.⁸¹ 14 Ekim 1812 tarihinde ise buğdayın kilesi yirmi beş kuruştan olduğu için has ekmeğin 95 dirhemi ve *harcî* ekmeğin 105 dirhemini 2 paraya satabileceklerini ekmeçiler sicile kaydettirmişlerdir.⁸²

Lefkoşa Ekmekçi esnafı 1 Mart 1813 tarihinde buğdayın kilesinin 32 kuruş ve

⁷⁶ KŞS, 27/76-2.

⁷⁷ KŞS, 27/90-4.

⁷⁸ KŞS, 27/104-2.

⁷⁹ KŞS, 27/129-2.

⁸⁰ Diamond Jenness *The Economics of Cyprus A Survey to 1914*, McGill University Press, Montreal 1962, s. 70.

⁸¹ KŞS, 27/137-2.

⁸² KŞS, 28/23-2; Dinç, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs" s. 291.

arpanın kilesinin 15 kuruş olduğu için ekmeğin ağırlıklarını yine değiştirmişlerdi. Bu duruma göre *nân-ı azîz-i hâs* 70 dirhem, *nân-ı harcî huntâ* 80 dirhem ve *nân-ı azîz-i şa'îr* 115 dirhem olarak 2 paraya satılabilecekti.⁸³ Her ne kadar önceki yıllara ait adadaki narh kayıtlarında arpa ekmeğinin kaydı görülmesi bile arpa ununun olması 19. yüzyıldan önce adada arpadan ekmeğin yapılabildiği düşündürmektedir.⁸⁴ 23 Ocak 1814 tarihinde diğer esnafla birlikte ekmeğin esnafına da verilen narh kaydında *hâs nân-ı azîz* 115 dirhem, *harcî alem nân-i azîz* 125 dirhem, *çörek-i hâs* 62,5 dirhem ve *simit-i hâs* 57,5 dirhem olarak 2 paraya satılabileceği açıklanmıştır. Ayrıca ilgili belgenin altında bu fiyatların 1229 yılı *gurre-i Saferden* (23/01/1814) 25 Şabana (12/08/1814) kadar geçerli olacağı vurgulanmıştır. Söz konusu belgenin altına bir yıl sonra verilen narh kaydı da eklenmiştir. 24 Mayıs 1815 tarihinde ise *hâs nân-ı azîzin* 90 dirhemi ile *harcî alem nân-i azîzin* 100 dirhemi 2 paraya satılabilecekti.⁸⁵ Her ne kadar da Şaban ayının 25'ine kadar fiyatların geçerli olduğu belirtilse de Şabanın 7'sinde değişiklik yapıldığı anlaşılmaktadır. 25 Temmuz 1814 (7 Şaban 1229) tarihinde 115 dirhem *hâs nân-ı azîz* ve 125 dirhem *harcî-ı âlem nân-ı azîz* 2 paraya satılacaktı.⁸⁶

8 Haziran 1848 tarihinde Lefkoşa'da faaliyet gösteren ekmeğeçilere verilen narh kaydında 60 dirhemlik *nân-ı harcî* 5 para, 85 dirhemlik *nân-ı has* 8 para, 65 dirhemlik susamlı çöreğin ise 8 paraya satılabileceği belirtilmiştir.⁸⁷ 29 Haziran 1849 tarihinde ekmeğeçilere verilen narh kaydında ise 83 dirhemlik *nân-ı hâs* 6 paraya, 91 dirhemlik *nân-ı âdî* 5 paraya ve 100 dirhemlik *hâs çörek* 5 paraya satılacaktı.⁸⁸ Her iki kayıt incelendiğinde bir yıl sonra fiyatların düştüğü anlaşılmaktadır.

3. Buğday-Değirmen-Ekmeğin İlişkisi

Ekmeğin ham maddesi unun üretildiği yerler olan değirmenlerin önemi büyüktür. Adanın birçok yerinde un değirmenlerine rastlanılmakla birlikte Lefkoşa'nın Değirmenlik nahiyesi bu alanda önemli bir yer tutmaktadır. Belgelerden an-

⁸³ KŞS, 28/53-1; Dinç, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs", s. 278-279; Haydar Çoruh, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimai Yapısı (1808-1839)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 331; Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısındaki ekmeğin fiyatları için bkz. Dinç, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs", s. 282.

⁸⁴ Demiryürek, Kıbrıs'ta esnaf teşkilatı, s. 170-171.

⁸⁵ KŞS, 28/138-1.

⁸⁶ KŞS, 28/172-2.

⁸⁷ KŞS, 41/162-2.

⁸⁸ KŞS, 42/21-1.

laşıldığı kadarıyla, bu dönemde, *dakikin* (un) kıyyesi 25 Mart 1735'de 8 akçeye⁸⁹, H. 1152 (1739-40)'de 2 paraya⁹⁰ satılmaktadır. 1735 yılında simidin kıyyesi 20 akçe⁹¹ iken, H. 1152 (1739-40)'de 12 akçeye⁹² satılmıştır. Unun fiyatı hemen hemen aynı kalırken simidin fiyatının düştüğü görülmektedir.

Devlet özel zamanlarda yaşanan ekmeğin hammaddesi olan buğdayın azlığının önüne geçmek için çeşitli önlemler almaktaydı. Alınan bu önlemlerden birisi de devlet tarafından bir miktar zahirenin (buğday-arpa) ambarlarda depolanması idi. Ancak depodaki zahirenin çürümemesi için belirli aralıklarla değiştirildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Lefkoşa sicilindeki 17 Nisan 1608 tarihli kayıta Lefkoşa ambarında bulunan zahirenin yedi yüz altmış *keyl* (kile) *sa'ır* (arpa) ve yüz kırk beş *keyl huntan*ın (buğday) çürüme ihtimali olduğundan ekmeçilere dağıtılarak yeni mahsulden gereken miktarın ambara konulması istenmiştir.⁹³

Alınan bir başka önlem ise ülke dışından adaya zahire getirilmesidir. Ekmek yapmak için temel ihtiyaç malzemesi olan buğdayın kıtlık olduğu zamanlarda, fiyatı arttığından, ekmeğin de fiyatının artması gerekmektedir. Fakat ekmeğin fiyatı çoğunlukla doğrudan artırılmamış, bunun yerine ekmeğin dirhemi yani ağırlığı düşürülmüştür. 1746 yılında Kıbrıs'ta büyük bir kıtlık yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu kıtlığın sonucunda adada buğday miktarı azalınca, ülke dışından yeterli miktarda buğday getirilmiştir. Ancak getirilen bu buğday, doğal olarak Kıbrıs adasında üretilenden daha pahalıya mal olmuştur. 12 Haziran 1746 tarihinde Tuzla kazasından her Kıbrıs kilesi 8 kuruşa satın alınan buğday, Lefkoşa'da kilesi 8,5 kuruştan ekmeçilere dağıtılmıştır.⁹⁴ Ekmeğin fiyatının nasıl hesaplandığı aşağıda açık şekilde görülmektedir:

Tuzla iskelesinden beher Kıbrıs kilesi sekiz kuruşa satın alınan huntadan iki kafız ölçüldüğünde darasından ma'âdâ çalkalanmış yirmi yedi buçuk vukıyye elli dirhem saf buğday olup, değirmene irsâl olunup dakik olunduktan sonra vezn olundukda yirmi altı vukıyye elli dirhem olup, sonra tahmîr olunup yetmiş beş dirhem nân kat olunup tabh olundukda altmış beşer dirhem pâk bişkin iki yüz kırk beş adet ekme hâsil olup, beher ekme iki çürük

⁸⁹ KŞS, 15/2-2.

⁹⁰ KŞS, 15/106-4.

⁹¹ KŞS, 15/2-2.

⁹² KŞS, 15/106-4.

⁹³ KŞS, 2/38-2.

⁹⁴ KŞS, 17/55-3.

akçeden dört yüz doksan akçe edüp, bi-hesâb-ı para doksan sekiz para eder; bu takdîrce iki kafız hinta bahâsı için seksen para harcandıkdâ on sekiz para kalmağla bu sûrette bir kile hintadan yetmiş iki para fâiz olur. Bu şekilde her firunda üç kile hinta işlense iki yüz on altı para fâizleri olur. Fakat her firunun günlük yüz altmış bir para masârifleri olmağla günlük elli beş para fâizleri kalır (19 Cemaziyevvel 1159).⁹⁵

Bu kayıt, ekmeğin fiyatı belirlenirken görevlilerin ne kadar hassas davrandıklarını göstermektedir. Buğdayın değirmene giriş miktarı ve değirmenden çıkan un miktarı ölçülerek hesaplamalar yapılmaktaydı.⁹⁶ Burada yapılan hesaplamaya dikkat edildiğinde, ekmeğin dirheminin çığ ve pışmişte belli olduğu görülür.

Yukarıdaki gibi olağanüstü durumlarda yurt dışından getirilen buğday Lefkoşa'daki bütün fırınlara eşit olarak dağıtılmaktadır. 13 Nisan 1746 tarihinde Tuzla iskelesine gelen buğday Lefkoşa'daki 9 fırına, günde 30 kile verilmek suretiyle eşit bir şekilde paylaştırılmıştır. Kıbrıs'a getirilen 702 kile buğdaydan 689,5 kilesinin dağıtıldığı ve geriye sadece 12,5 kile kaldığı bildirilmiştir.⁹⁷ Her ne kadar da söz konusu kayıttan Lefkoşa'da 9 adet fırın olduğunu öğrensek de isimlerini ve özelliklerini öğrenemiyoruz.

Ayrıca görevliler her fırında yapılabilecek masrafların dahi neler olduğunu tespit etmişlerdir. Bunlar; pişiriciye günlük 12 para, hamurcuya 10 para, kara küllükçüye (üç kişi) 18 para, tulacı ve tula kirası 11 para, dükkân kirası 4 para, zeytinyağı ve tuz 3 para, kile bidat 9 para (her kile 3 para), yemeklik 20 para, kiracıya ve değirmen hakkı 54 para, odun 20 para olmak üzere toplam bir fırının günlük masrafı 161 para karı ise 55 para olarak açıklanmaktadır (13 Nisan 1746).⁹⁸ 1798 yılına ait olan kayda göre bir fırının günlük kazancı 1070 para iken masraflarının toplamı ise 953 para idi. Söz konusu yılda fırının masrafları arasında tulacı 2 kişi günlük 30 paradan 60 para, 3 kişi hamurcuya günlük 45 paradan 135 para, un alıcısı bir kişi 20 para, hesapçı 40 para, kara küllükçü, 3 kişi 110 para, kiracı 9 kişi 360 para, satıcı 1 kişi 40 para, odun 120 para, kafızci 5 para, tuz ve yağ parası 30 para, kira dükkân, gedik eskisi ve murabaha ve iki usta 40 para şeklinde açıklanmaktaydı.⁹⁹ Lefkoşa Sicillerinde karşılaşılan 14 Haziran 1806 tarihli benzer bir

⁹⁵ KŞS, 17/55-1. Kıbrıs kilesi daha önceki bir belgede 1/5 kafız iken (KŞS, 17/30-5), bu belgede ¼ kafız olarak hesaplanmaktadır.

⁹⁶ Değirmene gönderilen buğday ve un ile ilgili Konya'da yapılan benzer bir hesaplama için bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 261.

⁹⁷ KŞS, 17/29-5.

⁹⁸ KŞS, 17/30-6.

⁹⁹ Demiryürek, *Kıbrıs Esnaf Tarihi*, s. 176-177.

harcama detayı bulunmaktadır. İlgili kayıta ekmek üretmek için yapılan masraflar; *hnta* (buğday) kile 5 adet değirmene götürüp getirene ücret 240 para, kile başı 5 adet değirmenciye ücret 75 para, yirmi dört saatte harcanan *hataf* (odun) için 200 para, pişiriciye verilen gündelik 60 para, iki *hamurgire* 120 para, *hesâbkâra* 60 para, dükkânda üç kişi kara küllükçü tabîr olunanlara 120 para, *dakîk* (un) alınan iki avrata 60 para, çarşı yüzünde iki *tablakârlara* 80 para, tuz, *revgân-ı zeyt* ve dükkân kirası 35 para, satıcılara 80 para olmak üzere toplam 1130 para masraf olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰

Lefkoşa’da buğday azlığı olduğunda ise, ihtiyaç duyulan buğday çevre kazalardan Değirmenlik başta olmak üzere temin ediliyordu. Doğal olarak buğday açığı iç piyasadan karşılandığında buğdayın kilesi, ithal edilene göre daha ucuza geliyordu. Bu durum da yapılacak olan ekmeğin, 90 dirhem olmasına imkân verebilmekteydi.¹⁰¹ Daha önce de bahsedildiği gibi ekmeğe yapılacak olan zam çoğunlukla fiyatıyla değil dirhemi düşürülerek yapılmıştır.

Sicildeki ilginç bir kayıttan Lefkoşa halkının ekmek fiyatları ile buğday arasındaki bağlantıyı nasıl hesapladığı da öğrenilmektedir. Lefkoşa halkı ülkede 4 kuruşa buğday satılmasına karşın ekmeççilerin noksan ekmek yaptıklarını belirterek bu durumun Sultana aktarılacak engel olunması için Lefkoşa kadısına şikâyet etmektedirler (1136/1723-24).¹⁰²

Bazı durumlarda Kıbrıs’taki kötü niyetli yöneticiler halktan ucuz fiyata buğday toplayarak depolamakta ve sonrasında ise bu topladıkları zahireyi yüksek fiyattan satarak haksız kazanç elde etmekteydiler. Bu konu ile ilgili kaynaklardaki şikâyet kaydında Abdülbaki Ağa’nın Lefkoşa’da buğdayı 9 kuruşa satın alarak ekmeççilere 20 kuruştan dağıttığı anlaşılmaktadır (26 Eylül/5 Eylül 1784 (*Evasıt-ı Zilkade* 1198)).¹⁰³

4. Kıbrıs’a Sürülen Ekmekçiler

Osmanlı Devleti idarecileri ülkede faaliyet gösteren esnafı sıkı bir şekilde denetlemekte ve halka dürüst davranmayan veya kanunlara aykırı hareket edenleri

¹⁰⁰ KŞS, 24/167-1.

¹⁰¹ KŞS, 17/29-4.

¹⁰² KŞS, 11/50-3.

¹⁰³ Antonis Hadjikyriacou, *Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of History School of Oriental and African Studies University of London, London 2011, s. 68.

işledikleri suça göre cezalandırmaktadır. Osmanlı ülkesinde yapılan ekmek denetimlerinde ekmeğin rengine, pişirme standartlarına, tadına ve ağırlığına bakılmaktaydı. Bu kurallara uymayan ekmekçilere de diğer esnaflar gibi çeşitli cezalar verilmektedir. Bunlar arasında falaka, çarşıda teşhir etmek, para cezası, kürek cezası ve sürgüne göndermek sayılabilir.¹⁰⁴ Esnaflara verilen sürgün cezalarının uygulanmasında ve sürelerinin belirlenmesinde önemli olan mükerrerlik olup olmadığıdır. Bu tip suçlar tekrarlanmamışsa sürgünler çok uzun sürmemekte ve sürgüne gönderilenler birkaç ay sonra affedilmekteydiler. Tüm bunların yanında narha aykırı davranışlarda meydana gelen yüzde 5 gibi sapmalar normal kabul edilerek herhangi bir ceza verilmemektedir.¹⁰⁵ Daha önce de belirtildiği üzere suçun tekrarı durumunda fırıncılar çok daha ağır cezalara çarptırılmaktaydılar.¹⁰⁶

Kıbrıs adası Osmanlı Devleti tarafından sürgün yeri olarak kullanılan mekânlardan birisi olduğundan dolayı sicillerde özellikle İstanbul'daki esnafın sürgün kayıtlarına rastlanmaktadır.¹⁰⁷ Topçular Fırını Ustası Mehmet ile Çarşambalı Kirkor, kapan tüccârının Alçıklar iskelelerinden aldıkları zahirede hile yaparak kapan nizamına aykırı hareket ettiklerinden ötürü Kıbrıs adasına sürgün edilmişlerdir. Daha sonra Topçular Fırını Ustası Mehmet'in babası el-Hâc Abdullah ve annesi Saliha hatun *rikâb-ı hümayûna* dilekçe sunarak Kıbrıs'ta sürgünde bulunan oğulları Mehmet'in *müddet-i vafire* ve *islah-ı nefis* olduğunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine bir daha esnafın işlerine karışmamak şartıyla Mehmet'in cezası affedildiğinden serbest bırakılması adadaki yöneticilere bildirilmiştir (4 Ekim 1800).¹⁰⁸ Söz konusu kayıttan sonra 18 Ekim 1800 tarihinde bu sefer de Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Topçular Fırını Ustası Çarşambalı Kirkor da bir daha esnafın işlerine karışmamak şartıyla affedilmiştir.¹⁰⁹ Lefkoşa sicilinde rastlanılan bir başka sürgün kaydında daha önce Kıbrıs'a sürgün edilen ekmekçi esnafından Topçularlı Mehmet ile Ay-

¹⁰⁴ 17. yüzyılda İstanbul'da faaliyet gösteren ekmekçilere verilen cezalar için bkz. Demirtaş, *Osmanlı'da Fırıncılık*, s. 46-48, 105-109; 19. yüzyıl için bkz. Beyhan, "Price Controls in İstanbul", s. 135.

¹⁰⁵ Genç, "Esnaf Teşkilatı", s. 298-299.

¹⁰⁶ Demirtaş, *Osmanlı'da Fırıncılık*, s. 109; Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları*, s. 136.

¹⁰⁷ Kıbrıs adasına yapılan sürgünler için bkz. Ali Efdal Özkul, "XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta Kale-bentler ve Cezire-bentler", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-H. Oytun Aslan, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 130-139; Ali Efdal Özkul, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasına Yaptığı Sürgünler ve Sonuçları", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, Ed. M. Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 22-97.

¹⁰⁸ *KŞS*, 22/117-1.

¹⁰⁹ *KŞS*, 22/117-2; Suha Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011, s. 191.

vansaray'dan Semercioğlu değirmeni ustası Estor ve Hocapaşa ekmekçisi Haçok bir daha uygunsuz harekette bulunmamaları şartıyla affedildiklerinden serbest bırakılmışlardır (Ağustos-Eylül 1803).¹¹⁰ İlgili kayıtlardan daha önce de belirttiği üzere Müslüman ve gayrimüslimlerin ekmekçilik sanatında birlikte faaliyet gösterdikleri öğrenilmektedir.

Devlet bazı durumlarda suç işleyen ve yolsuzluk yapan resmi görevlileri hemen cezalandırılırken bazen de şartların oluşması için beklenmekteydi. Örneğin Tersanede Kalyoncular Halifesi olan Ahmet Efendi ile peksimetçibaşının yaptıkları usulsüzlükler yüzünden Mağusa'ya H. 1204 (1789) yılında sürgün edilmelerine hükmedilmiştir. Ancak ilgili kişilerin hazineye zararları olmasına karşın tersanede kalyonlar hazırlandığı için verilen sürgün cezasının uygulanması bir süreliğine ertelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda peksimetçibaşının 3 yılda devleti uğrattığı zararın 20.000 kuruş olduğu hesaplanmıştır. Bu paranın tahsil edilmesi için de peksimetçibaşının değirmeni ve firmı devlet tarafından satılarak peksimetçibaşı sürgün edilmiştir. Benzer bir örnekte H. 1205 (1790) yılında ise Siroz peksimet mübaşiri Gedikli Ahmet Tobruk'ta hapiste olduğundan zimmetinde kalan 4.000 kuruşu ailesi taksitle ödemeyi ve Ahmet'in affını talep etmiştir. Ancak Ahmet affedilmeyip Kıbrıs Mağusa Kalesi'ne *katle bedel* olarak kale-bent şeklinde sürülmüştür.¹¹¹

Temel tüketim maddeleri denetimleri sırasında eksik gramajın sürgün cezası ile cezalandırılması devletin halkın beslenmesine verdiği önemi vurgulamaktadır. Ocak 1806 tarihli kayıta İstanbul Gedikpaşa'da ekmekçilik yapan Feyzullah 2 paraya satılan ekmeğin gramajından 40 dirhem çaldığından dolayı Kıbrıs'a sürülmüştür.¹¹² Standartlara aykırı olarak esmer ekmeğin imal edip sattıkları tespit edilen İstanbul ekmekçilerinden Sarachânebaşı'nda Ekmekçi İslâm, Vefâ Meydânı'nda Ekmekçi Selim ve Mahmutpaşa'dan Ekmekçi Ali Mağusa Kalesi'ne kale-bent olarak sürgün edilmişlerdir (21 Ağustos 1815).¹¹³ Lefkoşa sicilindeki 18 Kasım 1815 tarihli kayıttan İstanbul ekmekçilerinden Sarâchânebaşı'ndan Ekmekçi İslâm ve Mahmutpaşa'dan Ekmekçi Ali'nin serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁴ İlgili ka-

¹¹⁰ KŞS, 24/35-3.

¹¹¹ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devletinin Sürgün Siyaseti (18.yy)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 131-132.

¹¹² KŞS, 24/138-1.

¹¹³ KŞS, 29/8-2.

¹¹⁴ KŞS, 29/36-2.

yıttan adı geçen ekmekçilerin 3 ay sonra affedildikleri anlaşılmaktadır. Bir diğer sürgün olayında on ve on bir dirhem eksik olarak ekmek satan Yedikule'de Fırınacı Menco'nun tezgâhtarını Mehmet Emin'in, Mağusa Kalesi'ne kale-bent olarak sürgün edildiği görülmektedir (8 Mart 1818).¹¹⁵ Bir başka kayıttan ise İstanbul'da Karagümrük'te Bıçakçılar Mahallesi'nde Ekmekçi Tahir, Çarşamba Ekmekçisi Ali, Kasımpaşa ekmekçilerinden Kadri ile Fettah ve Fener Ekmekçisi Abdi adlı ekmekçiler *nân-ı azîzi* esmer ve dirhemi noksan imal ettikleri için Mağusa'ya sürgüne gönderilmişlerdir (23 Haziran 1819).¹¹⁶

Az pişkin ve has olmayan undan standartların altında ekmek çıkaran Balat ve Çınar Fırınları ustası Hambarson adlı zimmi *kale-bent* cezasını çekmek için Mağusa Kalesi'ne gönderilmiştir (6 Kasım 1835).¹¹⁷ 8 Mart 1818 tarihli belgede bu sefer sürgün cezasına çarptırılanlar çörekçilerdir. Kasımpaşa'da Çörekçiler Kethüdası Seyyid Ömer ve Yiğitbaşı Mustafa, iki para değerindeki çöreği sekiz dirhem eksik gramajla sattıklarından dolayı *kale-bent* cezasıyla Mağusa Kalesi'ne sürülmüşlerdir.¹¹⁸ Diğerlerinde olduğu gibi burada da konu eksik gramajdır.

Lefkoşa sicillerinde ekmekçilerle ilgili karşılaşılan bir af kaydında Mağusa Kalesi'nde *kale-bent* olarak sürgünde bulunan Ekmekçiler Kethüdası Hacı Hasan Ağa yaşlı olması sebebiyle ve bir daha ekmekçilere müdahale etmemek şartıyla cezasının affedildiğinden bahsedilmektedir (16 Ocak 1816).¹¹⁹

Sicildeki 15 Aralık 1849 tarihli kayıttan Adana'da çeşitli fesat hareketlerine önyak olan Kapıcıbaşı Ekmekçi Hacı Hasan'ın Mağusa'ya sürgün edildiği öğrenilmektedir.¹²⁰ Mağusa'da sürgün bulunan Ekmekçi Hacı Hasan'ın cezası affedildiğinden dolayı 1 Kasım 1850 tarihinde serbest bırakılması bildirilmiştir. Hacı Hasan adaya diğer sürgün edilenlere göre biraz daha fazla adada sürgünde kalmıştır. İlgili affedilme belgesinin adaya 30 Kasım 1850 tarihinde ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu da ilgili şahsın fazladan bir ay daha adada kalmasına neden olmuştur.¹²¹

¹¹⁵ KŞS, 29/208-1.

¹¹⁶ KŞS, 30/51-3.

¹¹⁷ KŞS, 36/16-1.

¹¹⁸ KŞS, 29/210-2.

¹¹⁹ KŞS, 29/108-1.

¹²⁰ KŞS, 42/64-1; Tuğba Akıllı (Acar), *3 Nolu Nefi ve İtlak Defteri'nin (s. 1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006, s. 144.

¹²¹ KŞS, 42/97-1.

5. Kıbrıs'ta Ekmekçilere Verilen Cezalar

Daha önce belirttiği üzere Osmanlı Devleti idarecileri ülkede faaliyet gösteren esnafı sıkı bir şekilde denetlemekte ve halka dürüst davranmayan veya kanunlara aykırı hareket edenleri işledikleri suçta göre cezalandırmaktadır. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi adada faaliyet gösteren ekmekçi ve fırıncı esnafı da zaman zaman kurallara aykırı hareket ettiklerinde daha önce bahsedildiği gibi cezalandırılıyordu. 1594 yılı ekim ayında Lefkoşa'da çarşuyu denetleyen muhtesip bazı esnafın kurallara uymadığını tespit etmiştir. Yapılan kontrolde kurallara uymayanlardan birisinin de ekmeği normalden 25 dirhem daha hafif üreten ekmekçi Solimo veled-i Luizo olduğu anlaşılmıştır. Bu durum üzerine adı geçen ekmekçinin teşhir edilerek cezalandırıldığı görülmektedir.¹²²

1877 Mayıs ayı içinde, Lefkoşa'da ekmekçilik yapan Hasan Efendi, Mehmet Efendi, Hacı Petri ve Filip'e esmer (yanmış) ve hamur (pişmemiş) ekmek imal ettiklerinden dolayı Lefkoşa Belediyesi tarafından 50'şer kuruş para cezası kesilmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre esnaf ceza ödediği halde kurallara aykırı hareket etmeye devam etmektedir. Bu sefer de verilen cezaların arttığı görülmektedir. Hasan Efendi bir kez daha esmer ve hamur ekmek imal edince bu kez 200 kuruş, Hacı Petri de aynı ihlali tekrarlayınca 100 kuruş ödemek zorunda kalmışlardır.¹²³

6. Yabancı Tüccarın Osmanlı İç Ticaretine Dahli

Osmanlı ülkesinde ticaret yapan batılı devlet tüccarı genellikle ülkeden çeşitli ürünler alıp götürmekte ve gelirken de Osmanlı ülkesinde olmayan ürünleri getirmektedirler. Bazı dönemlerde ise *müstemen* tüccar Osmanlı ülkesinin içerisinde üretilen ürünlerle ticaret yapmaktaydılar. Osmanlı ülkesinde batılı tüccarın yaptığı bu tür ticaret örneklerinden birinde İstanbul'da bulunan İngiltere elçisi Kavalier Robert Anesli (Robert Ainslie) *rikab-ı hümayuna* başvurarak kendisine bağlı İngiltere tüccarının Osmanlı ülkesindeki bazı kaza ve iskelelerden kendi paralarıyla gönüllü satış yapanlardan rayiç değeriyle altı bin İstanbul kilesi buğday, arpa ve un satın alarak *müstemen* tüccarın gemilerinden birisiyle İstanbul'a getirip ekmekçi esnafına satmak istediklerini bildirmiştir. Ayrıca İngiliz elçisi satın alınan hububatın başka bir yerde satılmayacağını da garanti etmektedir. İngiliz elçisinin isteği üzerine İstanbul'dan yazılan *emr-i şerif*le gerekli iznin İngiliz tüccarına verildiği bildirilip söz

¹²² Jennings, *Christians and Muslims*, s. 312.

¹²³ Hasan Samani, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs (1839-1878)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 61.

konusu tüccarın herhangi bir vergi talebiyle rahatsız edilmemeleri emredilmiştir (23 Ekim 1789).¹²⁴ Devlet hububat kaçakçılığına engel olmak için yabancı devletlere ait gemilere yüklenecek olan hububatı çok sıkı kontrol etmesine karşın kimi zamanlarda yine de kaçakçılığa engel olamıyordu. Bu tür uygulamaları artırmak mümkündür. Devlet, Akdeniz'de faaliyet gösteren başta İngiltere, Fransa ve Venedik vatandaşı kaptanlar olmak üzere birçok devlete ait kaptanların gemileriyle İstanbul'a buğday taşınmıştır.¹²⁵

7. Peksimet Üretimi¹²⁶

Osmanlı Devleti'nde adaların bir özelliği de donanmanın ekme ihtiyacının karşılanması için peksimet üretmektir. Dolayısıyla Kıbrıs adası da birçok dönemde donanma ve ordu için çeşitli miktarlarda peksimet üretmiştir. Lefkoşa sicillerinde bu konuyla ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Kaynaklardan Kıbrıs adasında birisi tuzlu diğeri ise şekerli olmak üzere iki çeşit peksimet üretildiği öğrenilmektedir. Lefkoşa sicilinde bulunan 22 Ağustos 1808 tarihli belgeden H. 1223 (1808) yılı *Cemaziyelvel* (Haziran-Temmuz) ve *Cemaziyelahir* (Temmuz-Ağustos) aylarında Tuzla Kocabası Ciryaki vasıtasıyla Antalya askerine ve diğerlerine yapılan harcamaların listesinde 8 kıyye şekerli peksimet yapıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁷ Bazı yıllarda yerel yöneticiler devlet talep etmiş gibi davranarak halktan peksimet toplamakta ve bunlardan haksız kazanç elde etmekteydiler. Bu örneklerden birisinde Kıbrıs Muhassıllarından Abdülbaki Ağa adalılara çeşitli miktarlarda peksimet yaptırıp kendi çıkarı için kullandığından dolayı İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Bu şikâyet diğer olumsuzluklarla da birleşince Abdülbaki Ağa 1785 yılında görevden alınmıştır.¹²⁸

9 Ocak 1769 tarihli belgede sefer hazırlığı nedeniyle Kıbrıs'tan yirmi beş bin kile *dakik* (un) satın alınıp on bin kantar¹²⁹ peksimetin pişirilip *Tersâne-i Âmir'e* gönderilmesi istenmektedir. İlgili kayıta her iki buçuk İstanbulî kile¹³⁰ *dakik*den bir

¹²⁴ KŞS, 21/171-1.

¹²⁵ Mehmet Demiryürek, "Kıbrıs Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İdaresinde Kıbrıs'ın Rolü (1750-1800)", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, (Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul), 5-10 Ekim 2009, Bildiriler I*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya 2012, s. 467.

¹²⁶ Osmanlı idaresinde adada İstanbul'un isteği üzerine yapılan peksimet üretimi ve İstanbul'a taşınması hakkında detaylı bilgi için bkz. Demiryürek, "İstanbul'un İdaresinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 447-470.

¹²⁷ KŞS, 27/237-1.

¹²⁸ Hadjikyriacou, *Society and Economy on an Ottoman Island*, s. 256.

¹²⁹ 1 kantar=44 okka veya 56,45 kg.

¹³⁰ İstanbul kilesi (keyl) sadece Kıbrıs'ta değil ülkenin her tarafında her ürüne göre farklılık gösterebildiği için belgelerde sürekli adadan istenen ürünlerin (buğday, arpa) İstanbul kilesine göre hesaplanması

kantar peksimet yapılması istenmektedir. Bu hesap üzerine yirmi beş bin kile *dakik* ve çuval ellişer sağ akçeye olmak üzere satın alınması ve her peksimetin kantarının otuzar akçeye pişirilmesi için mevcut fırınlara üç-beş gün içinde paylaştırılarak gerekli üretimin yapılması emredilmektedir. Ayrıca bahsedilen tüm işlerin yapılması için 12.916,5 kuruş ödenmesi istenmektedir. Yapılan hesap sonucunda 25.000 kile *dakik* (un) ve çuval için 50 akçeden 1.250.000 akçe; 10.000 kantar peksimetlerin pişirilmesi için kantarı 30 akçeden 300.000 akçe olmak üzere toplam 1.550.000 akçe masraf çıkmaktadır. Bu da 12.916,5 kuruşa karşılık gelmektedir.¹³¹

Lefkoşa Sicilindeki 22 Şubat 1769 tarihli kayıttan anlaşıldığı üzere İstanbul'dan talep edilen peksimet için gönderilen para yeterli değildir. Dolayısıyla görevliler ve ahali temsilcileri yapılacak olan peksimetin değerini belirleyerek paranın eksik kalan kısmının ahalden toplanması için İstanbul'dan izin istemişlerdir. Yapılan hesap sonrasında devletin istediği 10.000 kantar peksimetin yapılması için 5.200 kile buğdaya ihtiyaç duyulmakta olduğu anlaşılmıştır.¹³²

Tablo 3: 22 Şubat 1769 tarihinde üretilecek olan Peksimet Masrafları¹³³

Masraflar	Kuruş
5200 keyl Hmta bahâ	26.000
Ücret-i tabhiyye	8.075
Çuval bahâ	6.000
Harc-ı mahkeme	550
Tahsildâriyye ve ta'yîn olunan çukadârlara hizmet	2.000
Emri adaya getiren Hasan Ağa'ya hizmet	700
Toplam	43.325
Merkezden gönderilen miktar	12.916
Eksik kalan miktar	30.409

Tablodan da anlaşıldığı üzere devletin istediği 10.000 kantar peksimetin üretilmesi için ada halkı da maddi olarak destek olacaktır. Ayrıca hesaplar incelendiğinde yapılan çeşitli harcamaların da bu miktara dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

istenmektedir. 1 İstanbul kilesi 16. yüzyılda 20 okkaya eşitti. 19. yüzyılda ise 1 İstanbul kilesi ½ Kıbrıs kilesine eşittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXV, 568-571.

¹³¹ KŞS, 19/112-1.

¹³² KŞS, 19/117-2; Demiryürek, "İstanbul'un İaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 449.

¹³³ KŞS, 19/117-2; Demiryürek, "İstanbul'un İaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 449.

Masraflar dikkate alınmasa bile devletin gönderdiği parayla istenen peksimete ödenecek olan paranın ancak üçte birinin karşılandığı görülmektedir.

Lefkoşa sicilindeki 12 Mayıs 1769 tarihli belgeden İstanbul'un ihtiyacı için Kıbrıs'tan daha önce talep edilen on bin kantar peksimetin yapıldığı anlaşılmaktadır. İlgili kayıttan anlaşıldığına göre, istenen peksimet İstanbul Gümrük Emîni el-Hâc Hüseyin tarafından kiralanan Yorgaki Reis'in gemisine yüklenerek Kıbrıs Muhassılı Ömer Ağa tarafından görevlendirilen bir memurun gözetiminde *Tersâne-i Âmire*'ye gönderilmiştir.¹³⁴

16 Ağustos 1769 tarihli kayıta İstanbul'un ihtiyacı için üç yüz kantar peksimet ile üç bin kile buğdayı getirmek üzere Dobre Venedik (Dubrovnik) kaptanlarından Agustı Kaptan'ın gemisinin İstanbul Gümrüğü Emîni el-Hâc Hüseyin tarafından kiralandığı belirtilmektedir. Söz konusu peksimet ile buğdayın zaman geçirilmeden adı geçen gemiye yüklenmesi ve Kıbrıs Muhassılı Ömer Efendi tarafından görevlendirilecek bir memur vasıtasıyla Tersâne-i Âmire'ye teslim ettirilmesi emredilmektedir. Ayrıca peksimetler ile buğdayın on beş güne kadar gemiye yüklenmesi ve eğer süre aşırsa her gün için kaptana fazladan 15 kuruş ödeme yapılması gerekeceği belirtilmiştir.¹³⁵

Bir başka peksimet talebinde Karadeniz taraflarında bulunan ince donanma leventleriyle Kefe tarafında olan askerlerin tayinatlarına verilmek üzere Kıbrıs'tan 20.000 kantar peksimetin bedeliyle satın alınarak İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir. (9 Aralık 1769) İlgili kayıta 20.000 kantar peksimetin her kantarı ikişer buçuk kile *hunta*dan (buğdaydan) olacak şekilde yapılması belirtilmektedir. Peksimette kullanılan buğdayın her kilesi ellişer akçeden olmak üzere elli bin kile *hunta* için 20.833 kuruş 40 akçe harcanmıştır. Ayrıca peksimetin her kantarı için çuval parası, değirmenci hakkı (*hakk-ı âsiyâb*) ve pişirme (*tabhiyye*) ücreti olmak üzere otuzar akçeden 5.000 kuruş daha harcanmıştır. Sonuç olarak 20.000 kantar peksimet üretmek için toplam 25.833 kuruş 40 akçe harcanmış oluyordu.¹³⁶ Buradaki belgede de belirtildiği üzere buğday fiyatında meydana gelen değişiklikler yüzünden fiyatlarda da farklılıklar olmaktadır. Hatta bazı dönemlerde buğday azlığından dolayı istenen peksimetin miktarında da değişiklik olabilmekteydi.

Kıbrıs adasında devletin isteği üzerine üretilen peksimetin adadan İstanbul'a

¹³⁴ EŞS, 19/122-1.

¹³⁵ EŞS, 19/132-1; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 451-452.

¹³⁶ EŞS, 18/105-1.

veya istenen yere taşınması için Devlet yabancı (müstemen) devlet kaptanları (Venedik, Dubrovenedik, Fransa, Rusya ve Nemçe) ve Giritli, Trabluslu gibi Osmanlı vatandaşı kaptanlara ait gemileri kiralayarak adaya göndermektedir. Peksimetlerin adanın başta Tuzla olmak üzere Limasol (Leymosun), Mağusa ve Baf limanlarından çeşitli ülkelere ait gemilerle İstanbul veya İstanbul'un istediği yerlere gönderildiği öğrenilmektedir.¹³⁷ Gemiler Kıbrıs adasında sadece bir limana değil birkaç limana uğrayarak İstanbul için hazırlanan peksimet ve zahireleri almaktaydılar.¹³⁸ 6 Ocak 1770 tarihli hükümden İstanbul'un ihtiyacı için Kıbrıs'tan talep edilen yirmi bin kantar peksimetten iki bin kantarının Fransız Kaptan Bortal'ın,¹³⁹ ve 1700 kantarının Dubrovnik kaptanlarından Matyo Satondi'nin¹⁴⁰ gemisine yüklenip güvenilir bir görevliyle İstanbul'a gönderilerek ambara teslim edilmesi istenmektedir. Ancak geriye kalan peksimetlerin hangi gemilerle İstanbul'a gönderildiği tespit edilememiştir. Lefkoşa sicilindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Kıbrıs adasından çeşitli yıllarda talep edilen peksimet gibi arpa ve buğday da İstanbul tarafından kiralanan gemiler aracılığıyla taşınmıştır.¹⁴¹ Ada halkı için istenen peksimeti yapmanın yanı sıra üretilen peksimetlerin limana taşınması da zahmetli olmaktadır. Ada içindeki taşımacılıktaki zorlukları gidermek için de adanın farklı limanlarına gemilerin yanaşması sağlanmaktaydı. Örneğin 1790 yılı içerisinde kiralanan çeşitli gemilerle Kıbrıs'tan İstanbul'a 36.012 kile arpa, 2360 kile buğday ve 5524,5 kantar peksimet Tuzla, Lefke, Baf ve Limasol (Leymosun) iskelelerinden Venedikli, Fransız kaptanlar tarafından taşınmıştır.¹⁴² Bazı dönemlerde ise sadece Tuzla limanı kullanıldığı da olmaktadır. Örneğin 1798 yılında adanın kuzey batısında yer alan Pendaya kazasında üretilen peksimetler Lefke veya Girne limanları yeri-

¹³⁷ KŞS, 21/164-1; KŞS, 21/164-3; KŞS, 22/100-4; KŞS, 22/101-4; KŞS, 22/101-5; KŞS, 22/101-8; KŞS, 22/109-2; KŞS, 22/110-3; KŞS, 22/111-3; KŞS, 27/76-3; KŞS, 27/76-4; KŞS, 27/81-2; KŞS, 27/92-1; KŞS, 27/93-7.; H. 1203 (1788-1789) yılında adadan İstanbul'a peksimet taşıyan kaptanların listesi için bkz. Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 462.

¹³⁸ KŞS, 27/76-3; KŞS, 27/93-3; KŞS, 27/93-4; KŞS, 27/93-5.

¹³⁹ KŞS, 18/89-1; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 452.

¹⁴⁰ KŞS, 18/89-3; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 452.

¹⁴¹ İstanbul'un buğday ihtiyacı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Lütfi Güçer, *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1964; Kıbrıs'tan İstanbul'a taşınan zahire için bkz. Güven Dinç, "İstanbul'un Zahire İfaşesinde Kıbrıs adasının Rolü 1769-1839", *Berna Türk Doğan Uysal Armağan Kitabı*, Ankara 2015, ss. 207-245.

¹⁴² KŞS, 21/164-1; KŞS, 21/164-3; KŞS, 22/100-4; KŞS, 22/101-4; KŞS, 22/101-5; KŞS, 22/101-8; KŞS, 22/109-2; KŞS, 22/110-3; KŞS, 22/111-3; KŞS, 27/76-3; KŞS, 27/76-4; KŞS, 27/81-2; KŞS, 27/92-1; KŞS, 27/93-7.

ne Tuzla'ya taşınması istenmiştir.¹⁴³ Aşağıda tabloda Müslüman halktan 1790 yılı için istenen peksimetlere, gemilere ve depolara taşınırken yapılan çeşitli masraflar için belgenin altında toplam 509 kuruş, 4 para harcandığı belirtilmektedir. Ancak aşağıda tabloda verilen masraflar toplandığında bu rakamın hatalı olduğu gerçek rakamın 20.772 para yani 519 kuruş 12 para olduğu anlaşılmaktadır. 1800 yılı içerisinde ise İstanbul'a 5.560 kile buğday, 19.198 kile arpa ve 28.140 kantar peksimet gönderilmiştir.¹⁴⁴ 1790 yılında adadan istenen 10.000 kantarlık peksimetten gayrimüslimlerin hissesine düşen miktar için toplam 37.628 kuruş 11 para masrafın yapıldığı belirtilmiştir.¹⁴⁵

Tablo 4: 1790 yılında Müslüman halk tarafından üretilecek olan peksimetlerin detaylı masrafları gösteren listesi¹⁴⁶

6 tane ırgata 102p	2 kıyye sicim 120p	1 tane zembil 10p	7 tane ırgat 117p	Kürek ve urgan 22p
2 tane Irgat 119p	15 kıyye arpa ve hamaliye 105p	Serdar yediyle araba 68p	Serdar yediyle ırgat 136p	Hamaliye ve araba 16p
Peksimet ücreti 10p	Kayığa koymak için hamaliye 24p	Mahzene koyma ücreti 88p	15 adet araba kirası 30p	Tuzla'dan iskeleye nakline araba kirası 25p
Serdarın esiri yediyle araba kirası 179p	Tuzla'dan iskeleye peksimet nakliyesi için 107 adet araba kirası 535p	Torba kirası 15p	100 kantar peksimetin kayıp kirası 100p	250 kantar peksimetin kayıp kirası 250p
100 kantar peksimet hamaliyesi 67p	Peksimeti mahzene koyma ücreti 90p	Hristofi yediyle serdara verilen 1 kıyye sicim 60p	Serdar yediyle araba kirası 204p	Sicim 2 kıyye 120p

¹⁴³ Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 450.

¹⁴⁴ KŞS, 22/100-4; KŞS, 22/101-4; KŞS, 22/101-5; KŞS, 22/101-8; KŞS, 22/109-2; KŞS, 22/110-3, KŞS, 22/111-3.

¹⁴⁵ KŞS, 21/174-1; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 461-462.

¹⁴⁶ KŞS, 21/170-1; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 460. Tabloda kullanılan kısaltmalar p:para; g: kuruş

Tuzla'da ırgadiye 170p	araba kirası 240p	Mahzene koymaya araba kirası 96p	12 adet ırgat 204p	11 adet ırgat 177p
sefineye koyma ve kayık kirası 56p	sefineye koymak için 50p	sefineye hamaliye 40p	sefinede hamaliye 54p	Mahzenden çıkarmak için 60 çuvalın hamaliyesi 40p
23 adet ırgat 389p	1,5 kıyye sicim 90p	kâğıt ve ırgadiye 25p	Tuzla'dan iskeleye araba kirası 51 adet 255p	1018 çuvalın kayığa hamaliye 1018 p
peksimetin kayığa koyulması ve hamaliye 923 çuval 616p	Mahzene koyulması, on yedili araba hamaliye 34p	yazıcı ücreti 266p	Mahzen kirası 360p	97 adet cânfes 13.980p

Tablo 4'e bakıldığında peksimetler için Tuzla'da peksimetlerin gemiye taşınırken yapılan masrafların detayları görülebilmektedir. Yapılan masraflar incelendiğinde peksimetlerin bölgelerden farklı zamanlarda geldikleri ve kayıklar aracılığıyla limanda bekletilmeden gemiye taşındığı anlaşılmaktadır.

14 Ekim 1798 tarihli belgede Donanma gemileri askerleri için Kıbrıs'tan hazırlanması gereken on bin kantar peksimetin içinin ve dışının gayet pişkin olarak üretilmesi ve bu şekilde olmayan peksimetlerin bedelinin Kıbrıs Muhassılı Osman Ağa'dan tazmin ettirileceğine dair ferman gönderilmiştir. Ayrıca pişirilene peksimetler ile ilgili numuneler alınarak kontrol edilmekte ve sorun olanlarla ilgili önlemler alınmaktadır. Yapılan kontrollerde peksimetlerin pişmiş görünüp içi çiğ olanlar kalyonlara yüklendikten sonra yirmi gün içerisinde küflenerek bozulduğu görülmektedir. Bozulan bu peksimetlerin yanlarındaki temiz ve pişmiş peksimetleri dahi bozduğu ve hepsinin denize dökülmek zorunda kaldığı anlatılmaktadır. Bunun için peksimetlerin iyice pişirildikten sonra 15-20 gün bekletilmesi ve tekrar fırına konularak biraz daha pişirilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁴⁷

Sicildeki bir başka kayıta İngiliz donanmasının ihtiyacı için Dersaadet'ten gönderilecek yirmi beş bin kile buğdaydan Baf'ta on bin kantar peksimetin pişirilerek Rodos'a gönderilmesi emredilmektedir (10 Ocak 1801).¹⁴⁸ 5 Aralık 1800

¹⁴⁷ KŞS, 22/9-2; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 465.

¹⁴⁸ KŞS, 22/123-1.

tarihli belgede ise Rodos'a gönderilecek olan 10.000 kantar peksimet için İstanbul'dan İskinozlu Aya Galos Kaptan'ın gemisiyle dört bin yedi yüz yetmiş bir buçuk kile buğday gönderildiği bildirilmektedir.¹⁴⁹ Bu arada 11 Aralık 1800 tarihli kayıttan Giritli Hacı Ali Kaptan'ın gemisiyle de söz konusu peksimetler için dört bin beş yüz yirmi buçuk kile buğday daha gönderilmiştir.¹⁵⁰

Tablo 5: Kıbrıs Kazalarının Peksimet Üretimi (4 Kasım 1798)¹⁵¹

Bölge (Kaza)	Peksimet Kantâr	Kuruş	Para
Mesarya kazası	900	613	29
Girne kazası	216	147	11
Mağusa kazası	50	34	3
Karpas kazası	300	204	23
Tuzla kazası	300	204	23
Dağ ve Değirmenlik (Lefkoşa)	300	204	23
Omorfa kazası	250	170	19
Lefke kazası	150	102	12
Baf, Kukla, Hırsofi	850	579	25
Leymosun (Limasol)	350	238	28
Toplam	3666	2499	36

Tablo 5 incelendiğinde Kıbrıs adasında ilgili yılda en fazla peksimetin adanın tahıl ambarı olan Mesarya kazasında üretildiği anlaşılmaktadır. En az üretimin ise nemli bir havaya sahip olan Mağusa kazasında olduğu görülmektedir. Tablo 7 ile yukarıdaki tablodaki rakamlar karşılaştırıldığında en fazla ve en az üretimin yapıldığı kazaların aynı oldukları görülmektedir.

1798 yılında Osmanlı Devleti ile Fransa, Napalyon'un Mısır'a saldırması üzerine savaş halinde idi. İki ülke arasında savaş durumu olduğu için Osmanlı kaptanları Akdeniz'de gönüllü olarak devriye gezmekte ve rastladıkları Fransız bandıralı gemilerine müdahale etmekteydiler. Lefkoşa sicilindeki 27 Ekim 1798 tarihli belgeden Akdeniz'de devlet için görev yapan bu gemilerin çeşitli ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. İlgili kayıttaki İskenderiye, Reşit, Derne,

¹⁴⁹ KŞS, 22/123-3.

¹⁵⁰ KŞS, 22/123-2.

¹⁵¹ KŞS, 22/11-4; Demiryürek, "İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü", s. 451.

Dimyat, Kıbrıs ve Rodos sularında dolaşıp rastladıkları Fransız gemilerini etkisiz hale getirmek için gönüllü olarak hizmet eden Giritli Emin, Salih ve İbrahim kaptanların ihtiyaçları için 160 kantar peksimetin hazırlanarak teslim edilmesi emredilmiştir.¹⁵² Bu arada Ekim 1799 tarihli kayıttan Giritli Emin Kaptan'ın gemisinin Baf Kalesi Limanı'nda karaya oturduğu anlaşılmaktadır. Gemideki koruma altına alınan eşyalar arasında 3 kantar nemli peksimet de bulunmaktadır.¹⁵³ 9 Mayıs 1800 tarihinde meydana gelen bir başka deniz kazasında ise 100 kantar peksimet zayi olmuştur. İlgili belgeden anlaşıldığına göre Ordu için Kıbrıs'tan istenen zahire ve peksimetin bir kısmı gönderilen gemiye yüklenmişti. Ancak Tuzla İskesesi'nden Rus Kaptan Anderya'nın gemisine yükleme devam ederken yüz kantar peksimet çıkan ani fırtına sonucunda peksimetlerin taşındığı kayığın batması üzerine tamamen zayi olmuştur.¹⁵⁴

Bazı durumlarda Kıbrıs halkı kendisinden istenenleri yerine getirmekte zorlanmaktadır. Bu özel durumlar (kuraklık, çekirge istilaları, kıtlık, salgın hastalık) merkeze bildirilerek merkezden vergilerde olduğu gibi üretimde de indirimler talep edilmektedir. Devletin de bu gibi özel durumları dikkate alarak ada halkına gerekli kolaylıkları sağladıkları belgelerden anlaşılmaktadır. 14 Temmuz 1799 tarihli bir belgede Donanma ve Mısır Seraskeri Cezzar Ahmet Paşa maiyetindeki askerlerin ihtiyacı için Kıbrıs kazalarından gönderilmesi emredilen iki yüz kırk bin kile arpa ve otuz bin kantar peksimetten Kıbrıs ahalisin isteği üzerine daha önce yaptıkları hizmetlere mükâfaten kırk bin kile arpanın affedildiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁵ 31 Temmuz 1799 tarihli bir başka kayıttan ise Donanmanın ihtiyaçları için Kıbrıs ahalilerinden talep edilen zahirenin Kıbrıs'ta meydana gelen kıtlık nedeniyle affedilmesi ahali tarafından talep edilmektedir.¹⁵⁶

Ancak bazen devlet halkın isteklerini geri çevirebilmekteydi. 20 Ağustos 1799 tarihli belgede ordu ihtiyacı için Kıbrıs'tan gönderilecek yüz altmış bin kile arpa ve yirmi beş bin kantar peksimetin bir kısmının çekirge istilası yüzünden hasadın düşük olması nedeniyle affedilmesi talep edilmiştir. Fakat Kıbrıs halkının bu isteği

¹⁵² *KŞS*, 22/15-4; 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Kıbrıs kıyılarındaki korsanlar ile ilgili önlemler için bkz. Yusuf Alperen Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), 161-184.

¹⁵³ *KŞS*, 22/85-2.

¹⁵⁴ *KŞS*, 22/99-3.

¹⁵⁵ *KŞS*, 22/41-3.

¹⁵⁶ *KŞS*, 22/42-2.

kabul edilmemiş ancak ahalinin mağduriyetinin giderilmesi için zahirenin birim fiyatına zam yapıldığı bildirilmiştir. Ayrıca talep edilenlerin eksiksiz olarak satın alınarak Beyrut İskelesi'ne gönderilmesi, aksi takdirde sorumluların cezalandırılacağı bildirilmiştir.¹⁵⁷

27 Ağustos 1799 tarihinde gönderilen emirle Ordu ihtiyacı için Kıbrıs'tan yüz altmış bin İstanbul kilesi arpa ile yirmi beş bin kantar peksimet talep edilmiştir. İstenen bu arpanın ve peksimetin üçte biri Müslüman ahali tarafından üçte ikisi ise gayrimüslim ahali tarafından karşılanacaktı.¹⁵⁸ Her iki tablo incelendiğinde Müslümanların karşılaması emredilen arpa ve peksimet ile karşıladıkları arpa ve peksimet arasında fark olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Müslüman Halktan Toplanan Arpa Listesi (27 Ağustos 1799)¹⁵⁹

Kazalar	Şâir keyl-i Kıbrısî
Kazâ-i Omorfa	1221,5
Kazâ-i Lefke	687,5
Kazâ-i Dağ ve Değirmenlik (Lefkoşa)	1018,5
Kazâ-i Girinye (Girne)	356,5
Kazâ-i Mesarya	2214,5
Kazâ-i Karpas ve Mağusa	977,5
Kazâ-i Leymosun, Piskopu, Evdim ve Gilan	611
Kazâ-i Baf, Kukla ve Hırsofi	1526
Kazâ-i Tuzla	887
Toplam	14998,5

Tablo incelendiğinde Kıbrıs'ın en büyük ovasına sahip Mesarya kazasının ön plana çıktığı görülmektedir. En az üretimin ise dağlık alana sahip olan Girne kazasında olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵⁷ KŞS, 22/59-2; KŞS, 22/60-1.

¹⁵⁸ KŞS, 22/61-1.

¹⁵⁹ KŞS, 22/61-1.

Tablo 7: Müslüman Halktan Toplanan Peksimet (27 Ağustos 1799)¹⁶⁰

Kazalar	Peksimet kantâr
Kazâ-i Mesarya	2180
Kazâ-i Girinye (Girne)	520
Kazâ-i Mağusa	121
Kazâ-i Karpas	724
Kazâ-i Tuzla	724
Kazâ-i Dağ ve Değirmenlik (Lefkoşa)	724
Kazâ-i Omorfâ	583
Kazâ-i Lefke	362
Kazâ-i Baf, Kukla ve Hırsofi	2050
Kazâ-i Leymosun, Piskopu, Gilan ve Evdim	845
Toplam	13.102

Tablo incelendiğinde Mesarya kazasının arpa üretiminde olduğu gibi Peksimet üretiminde de başı çektiği anlaşılmaktadır. Mesarya'dan sonra Peksimet üretiminde Baf bölgesi ön plana çıkmaktadır. Mağusa Kazası ise daha önceki tarihlerde olduğu gibi ilgili tarihte de adadaki en az peksimetin üretildiği yerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti ülkenin her yerinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da halkın temel ihtiyaç maddelerinden birisi olan ekmeği uygun koşullar ile belirlenen fiyatta ve gramajda tüketebilmesi için her türlü önlemi almıştır. Zaman zaman adada meydana gelen kıtlıklar (kuraklık-çekirge istilaları), savaşlar ve enflasyon nedeniyle ekme fiyatlarında dalgalanmalar oluşabilmektedir. Bu gibi durumlarda özellikle 19. yüzyılda arpadan yapılan ekmeğin de piyasaya sürüldüğü görülmektedir.

Osmanlı Devleti idarecileri halkın günümüzde olduğu gibi temel tüketim maddelerinden birisi olan ekmeğin üretiminde ve satışında gerekli özeni göstermeyen esnafı en ağır şekilde cezalandırmaktan çekinmemiştir. Kurallara uymayan ekmeççi ve fırıncı esnafına verilen çeşitli cezaların yanında sürgün cezası olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır. Üstelik sürgün cezaları içerisinde en zor yerlerden birisi olan Mağusa'nın bu cezalarda kullanılması devletin ekmeğin konusunda ne kadar hassas olduğunu gösterdiği düşünülebilir. Adaya sürgüne gönderilen ekmeğin

¹⁶⁰ KŞS, 22/61-1.

çilerin suçları arasında en fazla olanı ekmeğin ağırlığı ve pişirilmesi ile ilgili sorunlardır. Sürgüne gönderilen ekmekçiler genellikle aynı suçu bir daha işlemek şartı ile üç ay sonra affedilerek memleketlerine dönmelerine izin veriliyordu. Kıbrıs'a sürgüne gönderilen ekmekçilerin daha çok İstanbul'da faaliyet gösterenler olduğu anlaşılmaktadır. Ekmekçilere verilen sürgün cezalarında kale-bent ön plana çıkmaktadır.

Kıbrıs gibi farklı toplumların ve kültürlerin bir arada yaşadığı yerlerde esnaf dallarında da birlikte üretim yapıldığına hatta bazı dönemlerde ekmekçilerin başının bir gayrimüslim olabildiğine şahit olunmaktadır. Bu üretimler yapılırken İslami kuralların önemli olduğu ve yapılan üretimin bu kurallara göre yapılacağı belirtilmektedir.

Ayrıca belgelerden anlaşıldığı üzere Kıbrıs adası Osmanlı Devleti'nde peksimet üretilen yerler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gemicilerin temel gıda maddelerinden birisi olan peksimetin (kurutulmuş ekmeğe) çeşitli dönemlerde adada imal edilerek istenilen yerlere çeşitli Müslüman veya gayrimüslim yerli veya müstemen kaptanlara ait gemilerle gönderildiği anlaşılmaktadır. Peksimet taşımacılığında müstemen devletlerin vatandaşı olan kaptanların kullanılması Akdeniz'in ticaretinin canlılığını ve bu sulara ne kadar fazla yabancı kaptanın çalıştığını göstermektedir. Peksimet üretimi adanın birçok bölgesinde yapıldığından dolayı halkın taşımacılıkta sorun yaşamaması için adanın çeşitli bölgelerindeki limanları kullanılmıştır. Adanın bazı bölgelerinin peksimet üretiminde öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu arada Osmanlı döneminde adada üretilen tuzlu ve şekerli peksimetler günümüzde de üretilmeye devam edilmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti toplumun en temel tüketim maddelerinden birisi olan ekmeği halkın her türlü olumsuzluğa karşı bulabilmesi için her türlü önlemi almıştır denilebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Kıbrıs Lefkoşa Şer‘i Sicil Defterleri

1-53 Numaralı Defterler

Yayınlanmış Eserler

Akılı (Acar), Tuğba, *3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri'nin (s. 1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2006.

Altınay, Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları, (1553-1839)*, sad. Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

Aydın, Alperen, “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), ss. 161-184.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahire Ticareti (1740-1840)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

Baytımur, Suha Oğuz, *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011.

Beyhan, Mehmet Ali, “Some Records on Price Controls in Istanbul at the Beginning of the 19th Century”, *Living in the Ottoman Ecumenical Community*, Ed. Vera Costantini, Markus Koller, Brill, Leiden-Bostob 2008, ss. 131-146.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

Çoruh, Haydar, *II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimai Yapısı (1808-1839)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

Daşcıoğlu, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devletinin Sürgün Siyaseti (18.yy)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Demirel, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, XIV (2002), ss. 254-263.

Demirtaş, Mehmet, *Osmanlı'da Fırıncılık*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2008.

Demiryürek, Mehmet, “XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII (45), Ankara 2009, ss. 13-42.

- _____, *Kıbrıs Esnaf Tarihi (1750-1850)*, Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkarlar Odası Yayını, Lefkoşa 2011.
- _____, "Kıbrıs Şer'îye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un İfaşesinde Kıbrıs'ın Rolü (1750-1800)", 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, (Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul), 5-10 Ekim 2009, Bildiriler I*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Konya 2012, s.447-470.
- _____, "Şeyh-i Seb'Alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 66 (2013), ss. 17-42.
- Dinç, Güven, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs, 1800-1839*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010.
- _____, "İstanbul'un Zahire İfaşesinde Kıbrıs adasının Rolü 1769-1839", *Berna Türk Doğan Uysal Armağan Kitabı*, Ankara 2015, ss.207-245, "İstanbul'un Zahire İfaşesinde Kıbrıs adasının Rolü 1769-1839", *Berna Türk Doğan Uysal Armağan Kitabı*, Ankara 2015, ss. 207-245.
- Erdoğan, Mehmet Akif, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Kıbrıs Adası'nda Temel İhtiyaç Maddelerinin Fiyatları Üzerine", *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım 2000, II*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa 2000, ss. 245-264.
- _____, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar," *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, İstanbul 2003, ss. 211-221.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler Zanaatkarlar, Köylüler, Tacirler, Sığınmacılar, Elçiler 16-18. Yüzyıllar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Esnafı ve Devlet", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları İstanbul 2000, ss. 293-307.
- Genç, Serdar, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir'de Ekmekçi Esnafı", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VIII(12), 2007/1, Bursa, ss. 59-70.
- Güçer, Lütfi *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1964.
- Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, I (2), Güz 2000, ss. 121-158.

- Hadjikyriacou, Antonis, *Society and Economy on an Ottoman Island: Cyprus in the Eighteenth Century*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of History School of Oriental and African Studies University of London, London 2011.
- Hovhannesyan, Sarkis Sarraf, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.
- Jennes, Diamond, *The Economics of Cyprus A Survey to 1914*, McGill University Press, Montreal 1962.
- Jennings, Ronald C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York 1993.
- Kallek, Cengiz, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, (İstanbul 2002), ss. 568-571.
- Kömürçiyen, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1988.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı İktisadî Yapısı" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, IRCICA, İstanbul 1994, ss. 513-650.
- Samani, Hasan, *Tanzimat Devrinde Kıbrıs 1839-1878*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Şahin, İlhan- Emecen, Feridun M., "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, VII-VIII (1988), ss. 287-308.
- Özkul, Ali Efdal, "XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs'ta Kale-bentler ve Cezire-bentler", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-H. Oytun Aslan, İstanbul: Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2005, ss. 130-139.
- _____, "XVIII. yüzyıl Osmanlı Kıbrıs'ında Çangarlık", *Tarihin İçinden*, Ed. M. Akif Erdoğan, IQ Yayıncılık, İstanbul 2006, ss. 508-512.
- _____, "Tradesmen and Their Products in 18th Century in Ottoman Cyprus", *Ottoman Cyprus A Collection of Studies on History and Culture*, Ed. Michalis N. Michael, Matthias Kappler and Eftihios Gavriel, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2009, ss. 197-208.
- _____, *Kıbrıs'ın Sosyo Ekonomik Tarihi 1726-1750*, Dipnot Yayınları, Ankara 2010.
- _____, "Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Adasına Yaptığı Sürgünler ve Sonuçları" *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, Ed. M. Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2016, ss. 22-97.
- Ulutaş, Songül, "Sanayileşme Sürecinde Geleneksel Osmanlı Üretim Sektörü: Tarsus Örneği (1839-1856)", *Millî Folklor*, XXVII (105), 2015, ss. 59-70.